

Ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ Ἀπορρήτων
καὶ ὁ γιός του Νικόλαος
μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως:
ἡ πολιτισμικὴ ταυτότητα καὶ ἡ ἔννοια
τῆς ἐλευθερίας στὴν ἐποχὴ καὶ τὸ ἔργο τους

Νικολάου Μαυρέλου*

Ὁ Pierre Bayle, ἡγετικὴ φυσιογνωμία τοῦ πρώιμου Εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ, στὸ λῆμμα «Mahomet» τοῦ Λεξικοῦ του¹ κάνει τὸ 1697 κάποιες παρατηρήσεις ποῦ, ἐκ πρώτης ὄψεως, μπορεῖ νὰ ἀφήσουν ἔκπληκτο κάθε ἀναγνώστη, εἴτε Δυτικὸ εἴτε Ἀνατολίτη. Παρὰ τὶς ἀθεϊστικὲς ἀντιλήψεις ποῦ ἐνίοτε ἐκφράζει, σχολιάζει μὲ δηκτικὸ τρόπο γιὰ τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία τὸν τρόπο ποῦ αὐτὴ ἐπιβάλλεται στὶς χῶρες ποῦ ἐλέγχει, θέτοντας σαφῶς θέματα θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καὶ ὑπερασπιζόμενος τὴν Ἀνατολική [=Ὁρθόδοξη] Ἐκκλησία ἀλλὰ καὶ τὸν Μωαμεθανισμό ἐναντι τοῦ Πάπα. Στὸ ἐν λόγω λῆμμα, ἀφοῦ ἀναγνωρίζει ὅτι εἶναι δύσκολη ἡ κατά-στασις στὴν ὁποία βρίσκονται οἱ ἐλληνορθόδοξες ἐκκλησίες [=ἐννοεῖ τὶς Ἀνατολικὲς Ὁρθόδοξες] ὑπὸ τὸν μουσουλμανικὸ ζυγὸ, ὁ Bayle παρατηρεῖ χαρακτηριστικὰ:

«Γνωρίζω καλὰ ὅτι αὐτὲς ὑποφέρουν πολλὰ ὑπὸ τέτοιον ἀφέντη, ἀλλὰ ἔχουν περισσότερα παράπονα γιὰ τὴν πλεονεξία τῶν Τούρκων παρὰ γιὰ τὸ ξίφος τους [=τοὺς παίρνουν λεφτὰ πιὸ πολὺ παρὰ τοὺς σκοτώνουν].

* Ὁ Νικόλαος Μαυρέλος εἶναι Καθηγητὴς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας καὶ Διευθυντὴς τοῦ Ἐργαστηρίου Ἑρευνας γιὰ τὴ Νεοελληνικὴ καὶ Συγκριτικὴ Φιλολογία τοῦ Τμήματος Ἑλληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης.

1. P. Bayle, «Mahomet», στὸ πολύτομο ἔργο του: *Dictionnaire historique et critique de Pierre Bayle, Nouvelle édition*, τ. 10, Desroer, Paris 1820, σσ. 53-102.

[...] Μπορούμε να εΐμαστε σίγουροι ότι εάν οί δυτικοί χριστιανοί εΐχαν κυριαρχήσει στην Άσία, στη θέση τών Σαρακηνών και τών Τούρκων, δέν θα απέμενε σήμερα κανένα ΐχνος τής έλληνικής εκκλησίας και ότι φυσικά εκείνοι [=οί Δυτικοί] δέν θα εΐχαν άνεχτεί τόν μωαμεθανισμό, όπως οί άπιστοι έχουν άνεχτεί τόν χριστιανισμό»².

Άπό τὰ παραπάνω μπορούμε να συμπεράνουμε, σέ ό,τι άφορᾶ τή δική μας περίπτωση, πώς θεωρεΐ πολὺ πιὸ καλὸ γιὰ τὸ θρησκευτικὸ αΐσθημα τών Ἑλλήνων τὸ περιβάλλον τής Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀπὸ ὅ,τι ἓνα περιβάλλον δυτικοκρατούμενο. Ἔτσι, θὰ λέγαμε πὼς ἀποκαλύπτει κάτι πὸ ἦταν σχετικὰ γνωστὸ στὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή γιὰ τὴ δράση τών Ἰησουϊτῶν και ἄλλων ταγματῶν, μὲ τὶς ἀντιπαλότητες πὸ ὑπῆρχαν ἀνάμεσα στὰ δύο χριστιανικὰ δόγματα. Πολλοὶ Ρωμιοὶ προτίμησαν τὸν ὀθωμανικὸ ζυγὸ ἀπὸ τὸν δυτικὸ γιὰ λόγους θρησκευτικούς, ἀλλὰ δέν πρέπει νὰ ἀποκλείουμε και λόγους κοινωνικοὺς ἢ πολιτικοὺς, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια.

Ἄν διαβάσουμε τὶς προαναφερθεΐσες παρατηρήσεις τοῦ Bayle, θὰ καταλάβουμε ἴσως και γιὰτί ἦταν μέγιστος ὁ βαθμὸς ἐχθρικότητας κάποιων Ἑλλήνων –ἢ καλύτερα τοῦ μιλετιοῦ τών Ρωμιῶν τής Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας– πρὸς τὴ Δύση, ὅπως εΐναι ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ Ἀπορρήτων³ και ὁ γιὸς του Νικόλαος, τὶς περιπτώσεις τών ὁποίων θὰ ἐξετάσουμε στὴν παροῦσα μελέτη. Ὁ Ἀλέξανδρος, ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πὸ ἦταν στὴν Ἰταλία⁴, φαίνεται νὰ κρατᾶ μία στάση κατὰ τής Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἢ ὁποία, ὅπως

2. Ὁ.π., σ. 81. Ἡ μετάφραση δική μας.

3. Γιὰ τὰ βιογραφικὰ στοιχεΐα τοῦ Ἀλεξάνδρου βλ. τὴν εἰσαγωγή στὴν πρόσφατη ἔκδοση τών *Ρωμαϊκῶν* του ἀπὸ τὸν Δ. Τζελέπη, ἢ ὁποία βασίζεται στὴν ὑπάρχουσα βιβλιογραφία, διορθώνοντας ἢ συμπληρώνοντας πολλὰ στοιχεΐα: Δ. Τζελέπης, *Τὰ Ρωμαϊκὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου: Κριτικὴ Ἐκδοση*, ἀνέκδ. διδ. Διατριβή, Τμῆμα Ἑλληνικῆς Φιλολογίας, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνὴ 2020, σσ. 9-88.

4. Βλ. τὶς πληροφορίες πὸ δίνει ὁ Ἐπαμ. Σταματιάδης στὸ ἄρθρο του «Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ Ἀπορρήτων», *Χρυσάλλις*, τόμ. Γ', τεῦχ. 55 (15-4-1865), σ. 195, σχετικὰ μὲ ἓνα ἐπεισόδιο μὲ καθολικὸ παπᾶ σὲ ταξίδι ἀπὸ τὴ Βενετία στὴν Πάδοβα κατὰ τὰ χρόνια στῶν σπουδῶν του, τὸ ὁποῖο προκάλεσε τὸ μένος τών βενετικῶν ἀρχῶν. Ἡ πληροφορία αὐτή, ἐν εΐδει ἀνεκδότου ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου, προέρχεται ἀπὸ τὸν Μελέτιο Ἀθηνῶν, στὸν τρίτο τόμο τοῦ ἔργου του *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Μπαουμάιστερ, Βιέννη 1784, σ. 487. Σχετικὰ μὲ τὴν πληροφορία αὐτὴ και ἄλλες, βλ. Δ. Τζελέπης, *Τὰ Ρωμαϊκὰ...*, ὁ.π. σ. 54.

πίστευε, χρησιμοποιούσε τη θρησκεία για να ἐπιβληθεῖ σὲ ὅλα τὰ μέρη ποὺ ἐλέγχει, μὲ πρῶτο καὶ χαρακτηριστικώτερο τὸ παράδειγμα τοῦ τόπου καταγωγῆς τῆς οἰκογένειάς του, τὸ νησί τῆς Χίου. Κατὰ ἀνάλογο τρόπο, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος θεωρεῖ τὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ὡς τὸν μοναδικὸ παράγοντα ποὺ θὰ ἀπέτρεπε τὴ δυτικὴ πολιτικὴ διείσδυση ποὺ ἐπιχειρήθηκε κατὰ τοὺς αἰῶνες ἀπὸ τὴν Ἄλωση ὡς τὶς μέρες του, μὲ ἀφορμὴ τὴ θρησκεία καὶ κυρίως τὸν παπισμὸ, ὅπως ξεκάθαρα τὸ ἐντόπισε κατὰ τὴν ἐπέμβαση τῶν Δυτικῶν στὴ Χίο τὸ 1694⁵ (ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς προηγούμενες συγκρούσεις καθ' ὅλο τὸν 17ο αἰ.)⁶. Ἐξάλλου, ὁ Ἀλέξανδρος παίρνει μία θέση ποὺ θυμίζει τὴν ἀπόφαση μεγάλου μέρους τοῦ ἑλληνόφωνου κόσμου, χωρὶς ἀπαραίτητα νὰ εἶναι ἡ θρησκευτικὴ μόνον ἐλευθερία τὸ ζητούμενο, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλευθερία στὴν κοινωνικὴ ζωὴ, τὸ ἐμπόριο καὶ τὴ διοίκηση τῶν ἑλληνόφωνων περιοχῶν.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἐπέλεξε νὰ μὴν ἀσκήσει γιὰ μεγάλο διάστημα τὸ ἐπάγγελμα ποὺ σπούδασε, δηλαδὴ τὴν ἰατρικὴ, ἀλλὰ καὶ γιὰ ἐξίσου μικρὸ διάστημα νὰ διδάξει στὴ Σχολὴ τοῦ Μανωλάκη Καστοριανοῦ στὴν Πόλη. Ἀντίθετα, βρέθηκε σύντομα νὰ ὑπηρετεῖ τὸν Σουλτάνο, ὡς γραμματέας στὸ πλευρὸ τοῦ Παναγιωτάκη Νικουσίου, καὶ νὰ δεῖ ἀπὸ κοντὰ τὴν πολιορκία τοῦ Χάνδακα καὶ τὴν τελικὴ του πτώση, ὡς ὑπάλληλος τῆς «ἄλλης» πλευρᾶς, ἐνὸς μὴ χριστιανικοῦ κράτους. Ἡ ἀγαστὴ του σχέση καὶ συνεργασία μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο στὴν Κωνσταντινούπολη (τοῦ ὁποῖου ὑπῆρξε Μέγας Ρήτωρ, Μέγας Σκευοφύλαξ καὶ Μέγας Λογοθέτης), ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν Πατριάρχη Ἱεροσολύμων Δοσίθεο, δείχνει ὅτι κάθε ἄλλο παρὰ ἀντίθετος στὴ θρησκεία ἦταν. Δεδομένης τῆς καλῆς σχέσης τοῦ Δοσιθέου μὲ τὸ Πατριαρχεῖο Μόσχας, θὰ μπορούσαμε, ὡς ὑπόθεση καὶ μόνον ποὺ ἀπαιτεῖ ἔρευνα γιὰ νὰ ἀποδειχθεῖ ἱστορικὰ, νὰ σκεφθοῦμε ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, κατὰ τὴν προετοιμασία τῆς Συνθήκης τοῦ Κάρλοβιτς ποὺ κατὰ ἓνα (μᾶλλον μεγάλο) μέρος ἦταν δικό του κατόρθωμα, εἶχε ἐπικοινωνία (μυστικὴ ἴσως μὲσω Δοσιθέου) καὶ μὲ τὸν Μ. Πέτρο, ὁ

5. Ἀλ. Βλαστός, *Χιακά, ἡτοι ἱστορία τῆς νήσου Χίου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἔτει 1822 γενομένης καταστροφῆς αὐτῆς παρὰ τῶν Τούρκων*, τ. 2, Ἐρμούπολις 1840: Γεώργιος Πολυμέρης, κεφ. 11, σσ. 108-118.

6. Ὁ.π., σσ. 80-107.

ὁποῖος τότε ἄρχιζε νὰ ἀποκτᾶ μεγάλη δύναμη καὶ ὠφελήθηκε ἀρκετὰ ἀπὸ τὴ Συνθήκη. Ἡ καλὴ του σχέση με τὸν Πατριάρχη Ἱεροσολύμων ὀφείλεται καὶ στὴν ἐξίσου ἐνεργὴ ἀντικαθολικὴ δράση τοῦ τελευταίου, σὲ σχέση κυρίως με τὴ δικαιοδοσία στὰ ἁγιοταφικὰ προσκυνήματα. Ἡ δικαιοδοσία τοῦ Ἀλεξάνδρου ἦταν στὸν πολιτικό, ἐνῶ τοῦ Δοσίθεου στὸν θρησκευτικό τομέα τῆς ζωῆς τῶν Ὀρθοδόξων καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας τοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ (ὡς πρὸς τὴ γλῶσσα, τὴ θρησκεία, τὴν κοινωνικὴ ζωὴ καὶ τὸ ἐμπόριο) ἦταν τομεῖς ποὺ ἐνδιέφεραν τὸν καθέναν χωριστά, ἀλλὰ καὶ σὲ συνεργασία.

Ἄν ὁ ἀντικαθολικισμός (ἢ ἀντιδυτικισμός;) εἶχε μόνο θρησκευτικὰ ἐρείσματα, δὲν θὰ δικαιολογοῦσε ὡστόσο τὴν ἀνάληψη τοῦ ἀξιώματος τοῦ Μεγάλου Δραγουμάνου τῆς Πύλης ἀρχικὰ καὶ κατόπιν τοῦ «ἐξ Ἀπορρήτων» τοῦ Σουλτάνου⁷. Ἄς μὴ λησμονοῦμε ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἦταν ἱερωμένος, ὥστε νὰ ἀναλάβει καθαρὰ θρησκευτικὴ δράση καὶ νὰ διεκδικήσει μόνο θρησκευτικὲς ἐλευθερίες. Ἡ ιδιότητα τοῦ Ὀθωμανοῦ πολίτη (τὴν ὁποία εἶχαν ἄλλωστε οἱ πολῖτες ἀπὸ ὅλα τὰ μιλέτια τῆς Αὐτοκρατορίας) καὶ ἡ ἀπόφασή του (με τὶς εὐλογίες τοῦ Νικουσίου) νὰ ἀναλάβει ἓνα καθαρὰ πολιτικὸ ἀξίωμα ὀφειλόταν σὲ καλὲς σχέσεις με τὸν Σουλτάνο, τὶς ὁποῖες ἀντιμετώπιζε ὡς «ἀναγκαῖο κακό» γιὰ νὰ διεκδικήσει ἐλευθερίες σὲ κάποια πράγματα στὴν πολιτικὴ σφαῖρα τῆς ζωῆς γιὰ τὸν ἴδιο, τὴν οἰκογένειά του, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὁμοφύλους του ἐν γένει, κυρίως τοὺς Ὀρθοδόξους, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴ στάση του στὴν προαναφερθεῖσα ἐπέμβαση τῶν Δυτικῶν στὴ Χίο τὸ 1694. Στὴν περίπτωσή αὐτὴ θὰ προστατεύσει τοὺς Ὀρθοδόξους ἀπὸ τὸ μένος τοῦ Σουλτάνου καὶ θὰ φροντίσει ὥστε ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία νὰ χάσει τὰ προνόμια ποὺ εἶχε στὸ νησί. Ἐχοντας στὸ μυαλό του τὴ θρησκευτικὴ ἐλευθερία, φροντίζει συνάμα καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴ ἐλευθερία τῶν συντοπιτῶν του, ἀφοῦ ἡ ἀριστοκρατία τοῦ νησιοῦ ἦταν δυτικοθρεμμένη καὶ ἀνῆκε κυρίως στὸ καθολικὸ δόγμα. Ἐν ὀλίγοις, σὲ σχέση με τὴ θρησκεία, ἀγγίζει θέματα ποὺ ἀφοροῦν τὸν ρόλο τῆς ἐντὸς τῆς κοινωνικῆς σφαίρας καὶ ὄχι στὰ μὴ γήινα.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ βιογραφικὰ του στοιχεῖα, ἔτσι καὶ στὸ ἔργο τοῦ Ἀλεξάνδρου ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας ἀφορᾶ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς

7. Γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ κοσμικὰ ἀξιώματα τοῦ Ἀλεξάνδρου βλ. Δ. Τζελέπης, *Τὰ Ρωμαϊκά...*, ὁ.π., σσ. 28-31.

ζωής, συμπεριλαμβανομένης και τής θρησκείας, ἂν και ὁ ἐξ Ἀπορρήτων δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὴ μεταφυσικὴ πλευρὰ τῆς, ἐπιμένοντας ὅτι δὲν εἶναι εἰδικὸς γι' αὐτό. Χωρὶς νὰ εἶναι ἐχθρικός πρὸς τὴν Ἐκκλησία, ὅπως ὁ Bayle, ἢ προκλητικὰ ἀρνούμενος ἀνοικτὰ τὴν ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀποδείξει τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ, ὅπως ὁ Spinoza, ὁ Ἀλέξανδρος ἐπιμένει ὥστόσο νὰ ὑποστηρίζει καὶ στὸ ἐπιστημονικὸ καὶ φιλοσοφικὸ τοῦ ἔργου πὼς ὁ ἄνθρωπος ποὺ εἶναι φιλόσοφος καὶ ἐπιστήμονας πρέπει νὰ ἀσχολεῖται μὲ αὐτὰ ποὺ μπορεῖ νὰ ἀποδείξει, ἀφήνοντας τὰ ὑπόλοιπα γιὰ τοὺς μελετητὲς τῆς θείας γραφῆς καὶ τὴν «ἀφήγηση» τῶν «ἐνθέων πολιτειῶν» ἢ τὴ «θεοσοφία»⁸, ὅρο ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ συγγραφέας μας στὰ *Ἰουδαϊκά*, ὡς διαφορετικὸ τομέα γνώσης ἀπὸ τὴ φιλοσοφία καὶ τὴν ἱστορία. Ἐν ὀλίγοις, χώρισε τοὺς τομεῖς τῆς γνώσης στὰ λογικῶς ἐξηγήσιμα γήινα ἢ ἀνθρώπινα θέματα καὶ στὰ μὴ ἐξηγήσιμα, δηλαδὴ στὴ μεταφυσικὴ σφαῖρα τῶν οὐρανίων ἢ μετὰ θάνατον ζητημάτων, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος δὲν ἀσχολεῖται. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ γίνουν ρεαλιστικὲς κατὰ τὸν Ἀλέξανδρο, τὸ ἴδιο καὶ ἡ πολιτικὴ, ἡ διπλωματία καὶ ἡ ἐκπαίδευση νὰ ἐστιᾶσουν στὸν ἄνθρωπο καὶ τὸ κάθε ἄτομο νὰ χαρακτηρίζεται ἀπὸ «ἀγαθὴ φιλαυτία» [=νὰ ἀγαπᾷ τὸν ἑαυτό του ἀνιδιοτελῶς], ὅπως παρατηρεῖ στὰ *Φροντίσματα* (Κεφάλαιον Ρ')⁹. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ἐπίσης ὅτι ἀφιερώνει τὴ διατριβὴ του σὲ πολιτικὸ πρόσωπο, τὸν Δούκα Φερδινάνδο ΙΙ, ἐνῶ οἱ περισσότεροι τὴν ἀφιέρωναν σὲ θρησκευτικούς ἡγέτες τῆς Δύσεως, κυρίως στὸν Πάπα. Ἴσως μερικοὶ νὰ θεωρήσουν ὅτι αὐτὸ ὀφείλεται στὸν ἀντικαθολικισμό του, ἀλλὰ μάλλον αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ τὴ μοναδικὴ ἐξήγηση.

Ὡς πρῶτο δείγμα τῆς λογισύνης του σὲ νεαρὴ ἡλικία, ἡ διατριβὴ του μὲ τίτλο: *Instrumentum Pneumaticum Circulandi Sanguinis sive modu*

8. «Ἐπειδὴ δέ, ὡς γε εἴρηται, ὁ περὶ τούτων κατ' ἰδίαν λόγος ἄτε ἡδονὴν οὐκ ὀλίγην τοῖς φιλοκάλους παρέχων, οὐ περιττὸς ἔοικεν, οὐδ' ἔξω τῆς παρούσης ὑποθέσεως, φέρε δὴ καὶ ἀφηγησώμεθα τὰς ἐνθέους τούτων πολιτείας. Καὶ περὶ μὲν τῆς τάξεως τῶν προφητῶν, καὶ τῶν ἐν ἐκείνοις βαθμῶν ἢ διὰ μακρῶν θεωρία ὑπὸ τὴν περὶ Θεοῦ ἐπιστήμην μᾶλλον, ἢ περὶ εἰς τὸν τῆς ἱστορίας λόγον ἀνήκειν δοκεῖ». Βλ. Ἀλ. Μαυροκορδάτος, *Ἱστορία Ἱερά ἤτοι Ἰουδαϊκά*, Βουκουρέστι 1716, σιε'. Ὅσον ἀφορᾷ τὴ θεοσοφία βλ. σ. σιζ'.

9. Ἀλ. Μαυροκορδάτος, *Φροντίσματα τοῦ Ἐκλαμπροτάτου ἀοιδίου Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων*, Τυπογραφία Γ. Βενδότη, Βιέννη 1805, σ. 64.

usu pulmonum (Tyrographia Ferroniana, Bologna 1664)¹⁰ αποτελεί απόδειξη όχι μόνο της αναλυτικής του σκέψης και της –ως επί το πλείστον– καρτεσιανής κοσμοθεωρίας του, αλλά δείχνει ότι μπόρεσε να πάει ένα βήμα πέρα, διαχωρίζοντας τη μεταφυσική από τις θετικές επιστήμες. Επιπλέον, ἐφάρμοσε τὴν ἀναλυτικὴ του σκέψη γιὰ τὴν εὕρεση τῆς «ἀλήθειας» ἢ τῆς γνώσης στὴν πολιτικὴ καὶ τὴ διπλωματία, ἀλλὰ καὶ στὴν ἀρχόμενη νέα ἱστορικὴ ἐπιστήμη, μὲ μέθοδο ποὺ περιγράφει στὴν εἰσαγωγὴ τῶν *Ἰουδαϊκῶν* ξεκάθαρα καὶ συνοπτικά¹¹, ἀλλὰ μὲ τρόπο καίριο, παρὰ τὸ ὅτι ἡ συμβολὴ του δὲν ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τοὺς μελετητὲς στὸν βαθμὸ ποὺ θὰ ἔπρεπε.

Ἄν καὶ στὴ διατριβὴ του ὁ Ἀλέξανδρος δὲν θίγει καθόλου τὸ θέμα τῆς θρησκείας, δεδομένου ὅτι πρόκειται γιὰ ἐπιστημονικὴ μελέτη, ἐμφανίζεται νὰ ὑποστηρίζει σθεναρὰ τὸ Βυζάντιο ὡς ἐξίσου σημαντικὸ κληρονόμο τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, ἐνῶ οἱ Δυτικοὶ φυσικὰ τὸ ὑποτιμοῦσαν, ὅπως λ.χ. λίγο ἀργότερα (1734) ὁ Μοντεσκιέ. Ὁ ἐξ Ἀπορρήτων στὸ προοίμιο τῆς διατριβῆς ἀναφέρεται στὴν εὐρύτητα τοῦ Ρωμαϊκοῦ κόσμου, ποὺ χωρίστηκε στὰ δύο μὲ πρωτεύουσες τὸ Βυζάντιο καὶ τὸ Λάτιο. Ἀντίθετα, δὲν ἀναφέρεται διόλου ἢ τότε Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία τοῦ Γερμανικοῦ Ἔθνους, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξαρτᾶται ἄμεσα ὁ Δούκας τῆς Τοσκάνης Φερδινάνδος Β΄, στὸν ὁποῖο ἀφιερώνει τὸ πόνημά του. Ἀντίθετα, ἀφιερώνει τὸ ἔργο στὸν Δοῦκα μόνον ἐπειδὴ, ὅπως τονίζεται ξεκάθαρα, ἦταν διάσημος γιὰ τὴν ἐμμονή του μὲ τὴν τεχνολογία καὶ τὴν ἐπιστήμη: «Δὲν εἶναι λοιπὸν καθόλου παράξενο ποὺ ξεκίνησα ἀπὸ τὸ Βυζάντιο, γιὰ νὰ λάβω ἐπιστημονικὴ μόρφωση στὸ Λάτιο καὶ νὰ μάθω τὸν ὀρθὸ τρόπο νὰ ζῶ, νὰ αἰσθάνομαι καὶ νὰ καταλαβαίνω, καὶ στὸ τέλος θὰ στραφῶ στὸ εὐρύτατο Ἄσυλο καὶ κοινὸ καταφύγιο τῶν φιλολόγων»¹².

10. Προσφάτως ἡ διατριβὴ αὐτὴ μεταφράστηκε στὰ Ἑλληνικά. Βλ. Ἀλ. Μαυροκορδάτος, *Ἀναπνευστικὸν Ὅργανον τῆς Κυκλοφορίας τοῦ Αἵματος, ἧτοι περὶ Κινήσεως καὶ Χρείας τῶν Πνευμόνων*, ἐπιμ. Δ. Καραμπερόπουλος, μετάφρ. Στ. Παπαπολυχρονίου, ἐκδ. Σταμούλης, Ἀθήνα 2010.

11. Γιὰ μία προσέγγιση τοῦ προοιμίου τῶν *Ἰουδαϊκῶν* βλ. N. Mavrelou, “Narration as description of reality in the writings of Alexander Mavrocordatos. From the Past (Preface to *Ἰουδαϊκά*) to the Present (letters during the siege of Belgrade)”, στὸν ἀφιερωματικὸ τόμο: Dorina-Marianna Magarin (ed.), *Studia in Honorem Professoris Jacques Boucharde 73*, Etnous, Braşov [Romania] 2013, σσ. 30-51.

12. Ἀλ. Μαυροκορδάτος, *Ἀναπνευστικὸν Ὅργανον*, ὁ.π., σ. 4.

Παρ' όλο πού σπουδάζει στη Δύση και παίρνει από εκεί ό,τι καλύτερο μπορεί, δέν έντυπωσιάζεται και στα κατοπινά χρόνια τής ζωής του δέν φαίνεται να έπιλέγει να μείνει στη Βιέννη μετά από την περίοδο τής έκούσιας αίχμαλωσίας του (1688-1692)¹³. Σημαντικό στοιχείο τής προσωπικότητάς του και τής πάντοτε φιλειρηνικής του διάθεσης είναι ό,τι, καθώς φαίνεται από τις πηγές και έμμέσως πλήν σαφώς ύπαινίσσεται ό Δ. Τζελέπης¹⁴, ό Άλέξανδρος μπορεί να θεωρηθεί ύπεύθυνος για την άποτυχία τής κατάληψης τής Βιέννης τό 1683. Ίσως είναι εκείνος πού εκείνη τή χρονική στιγμή έπεισε τόν βεζίρη Καρά Μουσταφά να μñ κάνει έφοδο στην άυστριακή πρωτεύουσα και να έπιχειρήσει να κάνει συνθήκη, καθυστερώντας άρκετά με άποτέλεσμα να ύποστει ταπεινωτική ήττα, ένω, αν είχε κάνει έφοδο, μπορεί και να είχε αίφνιδιάσει και να είχε καταλάβει την πόλη, αλλάζοντας τόν ρού τής εύρωπαϊκής ιστορίας.

Η άποψη του για την έλευθερία έντός οίουδήποτε καθεστώς έστιάζει στην εύημερία από την άποφυγή τών πολέμων και την κανονικότητα τής ζωής τών ανθρώπων, όπως την περιγράφει στόν φιλειρηνικό λόγο πού άπηύθυνε στόν Άυστριακό βασιλέα Λεοπόλδο με τίτλο: *Πρεσβευτικός πρός Γερμανούς λόγος, Ύπερ ειρήνης*¹⁵. Παρ' ό,τι κατηγορήθηκε ως βάρβαρος από πολλούς Δυτικούς, ό Άλέξανδρος ήταν σίγουρα πεπεισμένος για την ειρηνική όδò τής συμβίωσης τών λαών, κάτι πού συχνά παρατηρεί σε έπιστολές και τις *Έφημερίδες* του [=προσωπικό ήμερολόγιο]. Παρά την ταπεινωτική ήττα τών Όθωμανών, προσπαθεί ώστόσο με την έξαιρετική ρητορική του να πείσει τούς Δυτικούς για συνθηκολόγηση, έπειδή διακυβεύεται και η έλευθερία του ίδιου και τής οικογένειάς του, άφοϋ τό 1683 είχε φυλακισθεί. Θα μπορούσε άραγε να είχε πάρει την οίκογένειά του στη Βιέννη και να είχε μείνει εκεί, έγκαταλείποντας την Όθωμανική Άυτοκρατορία; Μάλλον ναί, όπως προαναφέραμε, αλλά δέν τό έκανε. Άντίθετα, είχε

13. Δ. Τζελέπης, *Τά Ρωμαϊκά...*, ό.π., σσ. 35-37.

14. Ό.π., σσ. 32-33.

15. Για τό πλήρες κείμενο βλ. Καλλίνικος, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως και Βασίλειος Τζεουχαρης, *Έπιστολάριον. Έκ διαφόρων έρανισθέν και τυπωθέν Πατριαρχεύοντος Τοϋ Παναγιωτάτου Και Θειωτάτου Οίκουμενικοϋ Πατριάρχου Κυρίου Κυρίου Καλλινίκου Προσφωνηθέν δè τοίς τών Έλλήνων φιλομαθέσι νέοις*, Τυπογραφείο Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, Κωνσταντινούπολις 1804, σσ. 315-340.

τὴν ἰδέα νὰ ἀναζητήσῃ τὴν ἐλευθερία σὲ ἕναν τόπο ποὺ προόριζε γιὰ τὸν γιό του, τὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες μὲ τὴ σχετικὴ πολιτικὴ αὐτονομία (ἀλλὰ τὴν πλήρη θρησκευτικὴ) ἀπὸ τὸν Σουλτάνο καὶ τὶς δυτικὲς δυνάμεις. Καὶ προτοῦ πεθάνει εὐτύχησε νὰ δεῖ τὸ ὄνειρό του γιὰ ἐλευθερία (στὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ) νὰ πραγματοποιεῖται γιὰ τὸν γιό του, ποὺ γίνεται τὸ 1709 ἡγεμόνας τῆς Μολδαβίας.

Ἐχοντας ἀναφερθεῖ στὶς πολλὲς πλευρὲς τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἔχοντας ἐντοπίσει τὶς ἐπιλογές του, ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχουν θεωρηθεῖ ἐθελόδουλες ἢ καὶ βαρβαρικὲς ἀπὸ ὀρισμένους Ἑλληνας καὶ Δυτικούς λόγω τῆς ἐργασίας του στὸ πλευρὸ τοῦ Σουλτάνου, εἶναι ἐμφανὲς ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας εἶναι σχετικὴ. Παρ' ὅτι Ἀνατολίτης καὶ στὴν ὑπηρεσία ἀλλόθρησκου ἡγεμόνα, βρίσκεται σὲ ἀγαστὴ συνεργασία μὲ τὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, πιθανῶς καὶ μὲ τὸν Μ. Πέτρο, ἀλλὰ καὶ μὲ τοὺς ἄλλους Ρωμιοὺς ποὺ κατέχουν ἀξιώματα. Σκοπὸς δὲν εἶναι τόσο ἡ φιλοδοξία του γιὰ τὸν ἴδιο καὶ τὴν οἰκογένειά του, γεγονὸς τὸ ὁποῖο ἔχει προβληθεῖ περισσότερο ἀπὸ κάποιους ἐρευνητές, ὅσο ἡ ἀνάγκη του νὰ ἐργασθεῖ καὶ γιὰ τοὺς ὁμοθρήσκους καὶ ὁμοφύλους του, ἀλλὰ καὶ μὲ ἕνα πανευρωπαϊκὸ προφίλ εἰρημιστῆ, τὸ ὁποῖο ἔχουν ἐξάλλου τονίσει οἱ Audiffret καὶ Salaberry¹⁶. Σὲ σχέση μὲ τὴ συμβολὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου στὴν ὑπογραφή τῆς Συνθήκης τοῦ Κάρλοβιτς, τὰ ἄρθρα τῆς ὁποίας συντάξε ὁ ἴδιος, οἱ ἱστορικοὶ αὐτοὶ θὰ γράφουν: «Ἡ συνθήκη εἰρήνης ὑπῆρξε ἔργο τοῦ Μαυροκορδάτου. Αὐτός, ὡς ὀξυδερκὴς πολιτικός, ἔφερε εἰς πέρας μία τέτοια διαπραγματεύση, ἱκανοποιώντας ὅλες τὶς συμβαλλόμενες δυνάμεις». Οἱ ἴδιοι θὰ καταλήξουν πῶς ὁ Μαυροκορδάτος ἐνήργησε, κατὰ τὶς διαπραγματεύσεις, ὡς «le très-humble serviteur des événements» [=ὁ ταπεινότατος ὑπῆρέτης τῶν γεγονότων], συγκρίνοντάς τον μὲ τὸν Ἄγγλο Sir William Lockhart, πρεσβευτὴ τοῦ Cromwell στὸ Παρίσι¹⁷.

Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας σχολιάζεται ἐν τούτοις ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ Φροντίσματα του στὸ ὁμότιτλο ἔργο του¹⁸.

16. H. Audiffret & Ch. De Salaberry, «MAUROCORDATO–SCARLATI (ALEXANDRE)», *Biographie universelle ancienne et moderne: histoire par ordre alphabétique de la vie publique et privée de tous les hommes qui se sont fait remarquer par leurs écrits, leurs actions, leurs talents, leurs vertus ou leurs crimes*, τόμ. 27, L.-G. Michaud, Paris 1820, σ. 561.

17. Ὁ.π.

18. Ἀλ. Μαυροκορδάτος, *Φροντίσματα...*, ὁ.π., σσ. 110-112.

Στὸ μικρὸ αὐτὸ «φρόντισμα» ὁ Ἀλέξανδρος δηλώνει ξεκάθαρα πὼς ὁ «νουνεχῆς» ἄνθρωπος πρέπει νὰ γνωρίζει ὅτι ἐντὸς τῆς κοινωνίας:

«ἐλεύθερον αὐτὸν ὁ Πλάσας ἐδημιουργήσατο, καὶ αὐτεξούσιον, καὶ ὅσον ἐφικτὸν πρὸς τοὺς ἄλλους ἀδέσποτον, καὶ λοιπὸν ὅσον ἐγχωροῦσιν οἱ νόμοι, ὧν οὐδεὶς ἐξαιρεῖται, Κύριος ἔστω ἑαυτοῦ [...]. Ἔστω δὲ Κύριος ὡς ἀληθῶς, ὡσπερ οἱ βέλτιστοι, καὶ κράτιστοι τῶν Ἀρχόντων, κατέχων ἑαυτὸν ὑπὸ ζυγόν, καὶ ἄγων ὅποι τὸ δέον ἄγοι κατὰ τὸ συμφέρον, τὴν δ' ἐλευθερίαν αὐτοῦ ἀσύλευτον διατηρεῖσθω μετὰ ζήλου πολλοῦ, καὶ μηδὲν ἤττον ἢ οἱ πάλαι παῖδες Ἑλλήνων»¹⁹.

Ἀπὸ τὸ παραπάνω ἀπόσπασμα καὶ ἀπὸ ὅσα ἀκολουθοῦν στὸ κείμενο συνάγεται πὼς, κατὰ τὸν Ἀλέξανδρο, ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ εἶναι ἐλεύθερος ἀλλὰ ἐντὸς τοῦ δέοντος καὶ ἐντὸς τῶν νόμων, δηλαδή ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ἠθικῆς καὶ τῶν πολιτικῶν νόμων, ποὺ ἀποτελοῦν τὸν μόνο ζυγὸ ὑπὸ τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ τίθενται ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ἀπλοῖ πολῖτες καὶ ἄρχοντες. Σημαντικὸ εἶναι πὼς τὸ πρότυπο ποὺ προβάλλει δὲν εἶναι οἱ ἄρχοντες ἐν γένει, ἀλλὰ μόνον οἱ «βέλτιστοι καὶ κράτιστοι» ἀπὸ αὐτούς. Τὸ παράδειγμα ἐλευθερίας ποὺ ὑποδεικνύει ὅμως γιὰ ὅλους εἶναι ἐκεῖνο τῶν «πάλαι» [=ἀρχαίων] Ἑλλήνων.

Στὴ συνέχεια θὰ τονίσει ὅτι ἡ ἐλευθερία ἐξαρτᾶται ἀπὸ δύο παράγοντες. Ὡς πρῶτο ἀναφέρει τὴν καλή, νουνεχὴ καὶ μὲ πλήρη αὐτογνωσία χρῆση τοῦ χρόνου ἀπὸ τὸν καθένα, ὥστε νὰ ἔχει τὰ περισσότερα δυνατὰ ὀφέλη, ἀφοῦ ὁ χρόνος εἶναι ὁ μόνος δεσπότης μας, ἀλλὰ καὶ «μέγα τι ... δῶρημα φύσεως»²⁰. Ἡ χρῆση τῆς δεσποτείας τοῦ χρόνου πρέπει νὰ γίνεται ὄχι μόνον πρὸς ἴδιον ὄφελος ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους καὶ πάντοτε μὲ νουνεχὴ τρόπο, θὰ ὑποστηρίξει ὁ ἐξ Ἀπορρήτων. Ἡ ἐλευθερία ἔρχεται συνεπῶς μὲ τὴν ὀρθὴ χρῆση τοῦ χρόνου καὶ μὲ τὴ σωφροσύνη, ὄχι μὲ τρόπο ποὺ νὰ ἐπέλθει κορεσμός, ἀλλὰ γιὰ νὰ ζοῦμε καλύτερα.

Ὁ δεύτερος παράγοντας στὸν ὁποῖο ἀποδίδει μεγάλη σημασία σὲ σχέση μὲ τὴν ἐλευθερία εἶναι ἡ χρῆση τοῦ λόγου, τονίζοντας πάλι πόσο νουνεχῆς πρέπει νὰ εἶναι καὶ πάλι ὁ ἐκφέρων τὸν λόγο. Ὅπως παρατηρεῖ: «Τοῖς γε μὴν ἰσχυροτέροις, οἷς ὑπαγόμεθα διακονεῖν, ἐνέχυρόν εἰσιν οἱ

19. Ὁ.π., σσ. 110-111.

20. Ὁ.π., σσ. 111.

λόγοι», ἀφοῦ μπορεῖ κάποιος νὰ τιμωρηθεῖ σκληρὰ γιὰ τὰ λόγια του, «ὄπερ οὐκ ἂν ἔπαθον λόγου κατ' ἀρχὰς φεισάμενοι»²¹. Ἐν ὀλίγοις, ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας συνίσταται στὴν ἐσωτερικὴ ἄρμονία καὶ ἐλευθεροφροσύνη, στὴν καλὴ χρῆση τοῦ χρόνου καὶ στὴ φειδῶ τῶν λόγων.

Ἡ «ἡσυχία» εἶναι αὐτὴ ποὺ θὰ δώσει στὸν καθένα τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκμεταλλεῖται τὴν ἐλευθερία του καὶ νὰ εὐτυχήσει, θὰ καταλήξει τὸ κείμενο τοῦ Ἀλεξάνδρου. Παρ' ὅλο ποὺ ὁ ἴδιος πέρασε μίαν πολυτάραχη ζωὴ καὶ διακινδύνευσε πολλὰς φορές, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ σύνεση καὶ ἡ ἐπάρκεια γνώσεων τοῦ ἐξασφάλισε ἓνα καλὸ τέλος, ἀφοῦ εὐτύχησε, παρ' ὅτι ζοῦσε σὲ κράτος ποὺ θεωρήθηκε τυραννικό, νὰ βιώσει ἓνα εὐτυχισμένο τέλος γιὰ τὸν ἴδιο καὶ τὴν οἰκογένειά του, δεδομένου ὅτι τὸ ὄνειρό του νὰ δεῖ τὸν Νικόλαο σὲ ὑψηλὴ θέση ἔγινε πραγματικότητα, πρῶτα μὲ τὸν διορισμὸ τοῦ τελευταίου στὴ θέση τοῦ Δραγουμάνου καὶ κατόπιν στὸν θρόνο τῆς Μολδαβίας.

Ὁ γιὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου Νικόλαος Μαυροκορδάτος δὲν πῆγε γιὰ σπουδὲς στὴ Δύση, ἀλλὰ τὴν ἐκπαίδευσή του ἀνέλαβαν ἐξαιρετικοὶ δάσκαλοι, Ρωμιοὶ καὶ ξένοι, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴν ὑπολείπεται τῶν γνώσεων τοῦ πατέρα του.²² Ἐγινε πολὺγλωσσος καί, ὡς ἔφηβος, μυήθηκε ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο στὰ μυστικὰ τῆς διπλωματίας καὶ τῆς μετάφρασης, ἀφοῦ καὶ ὁ ἴδιος ἦταν Μέγας Δραγουμάνος²³. Ὁ Ἀλέξανδρος δηλαδὴ φρόντισε πρῶτιστα νὰ τὸν προετοιμάσει γι' αὐτὸ τὸ ὄφρικο καὶ παράλληλα, μὲ τίς κατάλληλες κινήσεις, νὰ προλειάνει τὸ ἔδαφος γιὰ τὸν θρόνο τῆς Μολδαβίας. Ἐπειδὴ καὶ μεταξὺ τῶν Φαναριωτῶν ὁ ἀνταγωνισμὸς ἦταν μεγάλος καὶ τὰ ἐμπόδια πολλὰ, ὁ ἐξ Ἀπορρήτων ἐνήργησε μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε νὰ εἶναι σίγουρος ὅτι δὲν θὰ ἀποτύγχανε τὸ σχέδιό του²⁴. Παρ' ὅλο ποὺ κατηγορεῖται

21. Ὁ.π.

22. Γιὰ τὴ μὀρφωση τοῦ Νικολάου βλ. τὸν πρόλογο τοῦ J. Bouchard στὰ *Φιλοθέου Πάρεργα*, στὴ νέα ἔκδοση μὲ νεοελληνικὴ ἀπόδοση τοῦ κειμένου: Νικόλαος Μαυροκορδάτος, *Φιλοθέου Πάρεργα*, εἰς.-ἐπιμ.-μετάφρ.-σχόλια J. Bouchard, μετάφρ. εἰσαγωγῆς ἀπὸ τὰ γαλλικὰ καὶ μεταγλώττιση τοῦ κειμένου στὰ Νέα Ἑλληνικὰ Διον. Χατζόπουλος, Δῆμος Φιλοθέης-Ψυχικοῦ καὶ Ἐνορία Ἱεροῦ Ναοῦ Ἁγ. Γεωργίου Νέου Ψυχικοῦ, Ἀθήνα 2017, σ. 20.

23. Ὁ.π.

24. Βλ. T. Dinu, «Ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος κατορθώνοντας νὰ δημιουργήσει μίαν οἰκία δυναστία στὶς Ρουμανικὲς Χῶρες», στό: N. Μαυρέλος, Πολυξένη Συμεωνίδου,

ἀπὸ πολλοὺς γι' αὐτὸ ὡς καιροσκοπός, θὰ πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψιν τὴν πραγματικὰ δύσκολη θέση τοῦ ἐκάστοτε Φαναριώτη, ὅχι μόνον ἀπέναντι στὸν Σουλτάνο καὶ τὶς προτιμήσεις τοῦ ἀνάλογα μὲ τὰ ποσὰ ποῦ τοῦ ἔδιναν, ἀλλὰ καὶ τὴ δράση τῶν ὑπολοίπων τῆς τάξης τους, οἱ ὁποῖοι λειτουργοῦσαν πολὺ συχνὰ ἐναντίον τῶν ὁμοφύλων τους μὲ τρόπο ἀδίστακτο.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Νικόλαος, ὡς ἡγεμόνας πλέον, θὰ βρεθεῖ στὴ δίνη δολοπλοκιῶν καὶ οἱ Αὐστριακοὶ θὰ τὸν φυλακίσουν καὶ θὰ προσπαθήσουν νὰ προσαρτήσουν τὴ Βλαχία. Κατόπιν, ἡ ἀπόπειρα δολοφονίας ἀπὸ ἓναν ἄλλον Ἕλληνα, δυτικόφρονα, τὸν Μιχαήλ Σκένδο, ποῦ μᾶλλον ἦταν πράκτορας τῶν Αὐστριακῶν (ἂν καὶ αὐτὸ μέλλει νὰ ἀποδειχθεῖ), ἀναδεικνύει τὸ πολὺ πυκνὸ πλέγμα περιπετειῶν καὶ κινδύνων ποῦ διέτρεχαν ἄνθρωποι ὅπως οἱ δύο Μαυροκορδάτοι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη καὶ ὅχι μόνον. Εἶναι γεγονός πὼς ὅ,τι χαρακτηρίζει τὸν πατέρα του σὲ σχέση μὲ τὴ Δύση, τὴν παιδεία, τὴ γλωσσικὴ καὶ πολιτισμικὴ ταυτότητα τοῦ Ἕλληνα καὶ τὴν πολιτικὴ ἢ θρησκευτικὴ ἐλευθερία, μπορεῖ νὰ ἀνιχνευθεῖ καὶ στὸν Νικόλαο, παρ' ὅτι δὲν ταξίδεψε ποτὲ δυτικά. Ὡστόσο, ὁ τελευταῖος συμμετεῖχε πιὸ ἐνεργᾶ στὴν ἐλεύθερη συνόρων Εὐρωπαϊκὴ Πολιτεία τῶν Γραμμάτων καὶ εἶχε ἐπαφὲς μὲ πολλοὺς διανοητὲς τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνα, χαίροντας τῆς ἐκτίμησής τους καὶ κατακτώντας τὸν τίτλο τοῦ πιὸ μορφωμένου ἡγεμόνα τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης. Παράλληλα, ἡ βιβλιοθήκη του θεωρεῖται ἡ πιὸ πλούσια τῆς εὐρύτερης περιοχῆς²⁵. Ἡ ἐλευθερία τοῦ πνεύματος στὸν ἀρχόμενο Διαφωτισμὸ εἶναι κάτι ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ τοῦ τὸ ἀμφισβητήσῃ κανεὶς, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴ βιβλιογραφία. Εἶναι ἐνδεικτικὸ τῆς φιλομάθειάς του πὼς, κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς φυλάκισής του στὴν Τρανσυλβανία, δημιούργησε τὰ δύο μεγαλύτερης σημασίας ἔργα του: τὸ μυθιστόρημα *Φιλοθέου Πάρεργα* καὶ τὸ φιλοσοφικὸ ἔργο *Περὶ Καθηκόντων*.

Ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος ξεκινᾷ τὴν πολιτικὴ του καριέρα στὸ τέλος τοῦ 17ου αἰῶνα (1698) καὶ ἔνδεκα χρόνια ἀργότερα καταλαμβάνει τὸν θρόνο τῆς Μολδαβίας, ἐγκαινιάζοντας μίαν νέα ἐποχὴ στὶς

Δ. Τζελέπης καὶ Μαρία Χουλιάρη (ἐπιμ.), *Ὁ πρῶμος Διαφωτισμὸς στὴν ἐποχὴ τῶν πρώτων Μαυροκορδάτων. Ἀλέξανδρος ὁ ἐξ Ἀπορρήτων καὶ Νικόλαος*, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 2021, σσ. 335-346.

25. Νικόλαος Μαυροκορδάτος, *Φιλοθέου Πάρεργα*, ὁ.π., σσ. 29-30.

λεγόμενες Παραδουνάβιες Ήγεμονίες, εκείνη τῶν Φαναριωτῶν. Τὰ κρατικά μορφώματα τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας θὰ ἐνωθοῦν λίγο ἀργότερα ὑπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ Νικολάου ὡς ἡμιαυτόνομες περιοχές, διεκδικώντας πολλὲς ἐλευθερίες τόσο γιὰ τὸν λαὸ τῶν χωρῶν αὐτῶν ὅσο καὶ γιὰ τοὺς Ρωμιούς (Φαναριῶτες καὶ μὴ), καὶ πολιτικὲς καὶ θρησκευτικὲς, σὲ σχέση μὲ τὴν κατάστασι στὴν ὑπόλοιπη Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία. Ἦδη ἀπὸ τὴν πρώτη του ἡγεμονικὴ θέσι στὴ Μολδαβία, ὁ Νικόλαος θὰ μεριμνήσει γιὰ τὸ κοινὸ ὄφελος, παρὰ τὶς ἴντριγκες τοῦ Καντεμιρ καὶ τῶν ἐντόπιων ἀρχόντων ποὺ τὸν θεωροῦσαν «ξένο». Ἐνδεικτικὴ τῆς ἀγάπης του γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀνόρθωσι καὶ τὸ κοινὸ καλὸ εἶναι ἡ μέριμνά του γιὰ τὸ τυπογραφεῖο στὴ Μονὴ Ἁγ. Σάββα, παράλληλα μὲ τὴν ἀναμόρφωσι τῆς παιδείας γιὰ ὄλους²⁶.

Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀποφυλάκισή του καὶ τὴν ἐπιστροφή του στὸν θρόνον τῆς Βλαχίας τὸ 1719, ὁ Νικόλαος θὰ κατορθώσι, ὡς τὸ 1730 ποὺ πεθαίνει, νὰ ἀναδιοργανώσι τὸ διοικητικὸ σύστημα καὶ νὰ βάλει σὲ τάξι τὴ χώρα, ἀποσοβώντας παράλληλα καὶ τοὺς ἔξωθεν κινδύνους γιὰ τὸ κράτος του, ὅπως οἱ Τάταροι ἀπὸ τὰ βορειοανατολικά, ἀλλὰ καὶ νὰ κρατήσι τὰ σύνορα ἀσφαλῆ καὶ ἀπὸ τοὺς Αὐστριακοὺς, μὲ τοὺς ὁποίους ἀναγκάζεται γιὰ συνεργασθεῖ γιὰ τὴν ἐξασφάλισι τῶν πλωτῶν διόδων, ὅπως ὑπεδείκνυε ἡ Συνθήκη τοῦ Πασάροβιτς. Ἐπὶ πλέον, οἱ κάτοικοι τοῦ κράτους του εἶχαν καὶ πλήρη θρησκευτικὴ ἀὐτονομία ἀπὸ τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία. Ταυτόχρονα, ἡ διείσδυσι τῶν Καθολικῶν Αὐστριακῶν ἀναχαιτίζεται μὲ τὴ μέριμνα ὅχι μόνο τοῦ Νικολάου ἀλλὰ καὶ τῶν Πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἱεροσολύμων, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Νικόλαος, ὅπως καὶ ὁ πατέρας του, βρίσκει σὲ ἀγαστὴν συνεργασία. Ἐκτὸς αὐτῶν, ἡ συνεργασία μὲ τὴν Ἐκκλησία τοῦ δίνει τὴν εὐκαιρία νὰ ἀναμορφώσι καὶ τὴν παιδεία, μὲ τὴν ἐνίσχυσι τῶν Πριγκηπικῶν Ἀκαδημιῶν τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Ἰασίου, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐνισχύσι τὸ (ιδρυθὲν ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Μπραγκοβεάνου) τυπογραφεῖο στὸ Βουκουρέστι, στὸ ὁποῖο θὰ τυπωθοῦν πολλὰ βιβλία, ὅπως τὸ ἔργο του *Περὶ Καθηκόντων* (στὴν πρώτη ἔκδοσι, στὰ Ἑλληνικά), τὸ ἔργο τοῦ πατέρα του *Ἰουδαϊκά* (ἱστορία τῶν Ἑβραίων ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὴν ἐποχὴ του) κ.λπ. Ἀπὸ τὰ παραπάνω καθίσταται ἐμφανὲς ὅτι

26. Ὁ.π., σ. 23.

οί απόψεις του Ἀλεξάνδρου εἶχαν γίνει βίωμα στὸν Νικόλαο καὶ ἀπὸ τὴ θέση τοῦ ἡγέτη ἑνὸς κράτους ἐφαρμόζει στὴν πράξη ἰδέες γιὰ τὴν ἐλευθερία ποὺ ταιριάζουν στὸ κλίμα τοῦ πρώιμου Διαφωτισμοῦ, σὲ αὐτὸ ποὺ ὀνομάζεται ἀπὸ τοὺς μελετητές «πεφωτισμένη δεσποτεία»²⁷.

Θὰ μπορούσε ἐν τούτοις κάποιος νὰ ἀναρωτηθεῖ πῶς εἶναι «ἐλεύθερος» ἓνας ἡγεμόνας ποὺ λογοδοτεῖ (καὶ ἡ ἐξουσία του ὑπάγεται) στὸν Σουλτάνο. Ὡστόσο, καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη ὁ Νικόλαος βρίσκεται σὲ πραγματικὰ προνομιακὴ θέση, ἀπολαμβάνοντας, ὅπως καὶ ὁ πατέρας του, τὴν πλήρη στήριξη ἀπὸ τὸν ἡγέτη τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας Ἀχμέτ Γ', ὅπως παρατηρεῖ ὁ J. Bouchard²⁸. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς σχέσης τους τὸ κολακευτικὸ πορτραῖτο ποὺ τοῦ φιλοτεχνεῖ στὰ *Φιλοθέου Πάρεργα*, ἐπιδιώκοντας νὰ δείξει στοὺς δυτικούς, στοὺς ὁποίους τὸ στέλνει γιὰ νὰ τὸ διαβάσουν καὶ νὰ ἐκφράσουν τὴ γνώμη τους, ὅτι καὶ ἡ Ἀνατολὴ ἔχει ἡγεμόνες ποὺ μποροῦν νὰ εἶναι πεφωτισμένοι, ἐπιδιώκοντας ἐμμέσως πλὴν σαφῶς νὰ προβάλλει καὶ τὴ δική του προσπάθεια ὡς ἡγεμόνα, κάτι ποὺ ἐν τέλει καταφέρνει. Ἡ πρώτη σκέψη ἑνὸς ἀναγνώστη, ποὺ δὲν ξέρει τὴν ἐποχὴ ἢ/καὶ δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν ὅτι πρόκειται γιὰ λογοτεχνικὸ ἔργο, θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ φιλότουρκο Ρωμιὸ ποὺ δὲν ἐπιθυμεῖ τὴ χριστιανικὴ Δύση ἀλλὰ τὴ βάρβαρη Ἀνατολή. Ἐν τούτοις δὲν εἶναι καθόλου ἔτσι τὰ πράγματα, ἀλλὰ συμβαίνει ἀκριβῶς αὐτὸ ποὺ συνέβαινε καὶ μὲ τὸν πατέρα του. Ὁ Νικόλαος ἐπέλεξε ἀπὸ τὴ θέση ἑνὸς πολιτικοῦ ἀξιώματος, καὶ μὲ τὴν ἐπίγνωση τῆς ἑλληνικῆς γλωσσικῆς καὶ πολιτισμικῆς ταυτότητάς του, νὰ παλέψει γιὰ τὴν ἐλευθερία ὄχι μόνο τὴ δική του καὶ τῆς οἰκογένειάς του ἢ τῶν ὁμοφύλων του, ἀλλὰ καὶ γιὰ ἐκείνη τῶν ὁμοδόξων του Βλάχων, προσδίδοντας ἔτσι τὴν εὐρύτερη Βαλκανικὴ προοπτικὴ καὶ καθιστώντας ἐν τέλει τὴν Ἑλληνικὴ ὡς τὴ *lingua franca* τῶν Βαλκανίων. Ἡ ἐλευθερία συνεπῶς ἔρχεται, ὅπως εἶδαμε νὰ τονίζει ὁ Ἀλέξανδρος στὸ «Φρόντισμά» του, τὸ ὁποῖο σχολιάσαμε, μὲ πράξεις παρὰ μὲ λόγια καὶ μὲ σεβασμὸ στὸν ἑαυτό του καὶ τὸν χρόνο ποὺ κυλοῦσε, ἀφοῦ ποτὲ δὲν ἔμεινε ἀπραγὸς ἢ ἀμέτοχος στὰ γεγονότα ποὺ συνέβαιναν. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι ὁ Νικόλαος ἐγκαινιάζει (μὲ τὴ βοήθεια τοῦ πατέρα του) μίαν νέα ἐποχὴ στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες ποὺ θὰ λήξει μὲ τὴν

27. Ὁ.π., σ. 28.

28. Ὁ.π., σ. 24.

ἐναρξη τῆς Ἐπαναστάσεως ἀπὸ ἐκείνες ἀκριβῶς τὶς περιοχές, οἱ ὁποῖες ἀποτέλεσαν τὸν πόλο ἔλξεως ὄλων τῶν ἐλληνοφώνων τῶν Βαλκανίων.

Γιὰ τὸν Ἑλληνισμό, ἡ νέα αὐτὴ περίοδος θὰ εἶναι πολλαπλῶς ὠφέλιμη καὶ θὰ δώσει τὴν ἐλευθερία κινήσεων σὲ ἐπίπεδο κοινωνικό, πολιτικό, οἰκονομικό-ἐμπορικό, ἐκπαιδευτικό, θρησκευτικό. Παράλληλα, θὰ συμβάλει στὴν ἐξάπλωση τῆς Ἑλληνικῆς ὡς βασικῆς γλῶσσας συνεννόησης τῶν Βαλκανικῶν λαῶν. Δὲν εἶναι τυχαῖο πού, πολλὰ χρόνια ἀργότερα, ἡ πρόταση τοῦ Ρήγα Βελεστινλή γιὰ ἓνα βαλκανικό κράτος θὰ βασιζέται φυσικὰ στὸν ἀλληλοσεβασμὸ τῶν λαῶν, ἀλλὰ θὰ διαπιστώνει ὡς κοινὸ παράγοντα συνεννόησης τὸ Ὅρθόδοξο Ἀνατολικὸ Δόγμα καὶ τὴν Ἑλληνικὴ ὡς γλῶσσα συνεννόησης καὶ παιδείας. Ἡ προετοιμασία γιὰ μίαν τέτοια πρόταση δὲν εἶναι κάτι πού ἐμφανίζεται ἐκ τοῦ μηδενὸς στὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα, ἀλλὰ προετοιμάζεται μὲ ἀργὰ ἀλλὰ σταθερὰ βήματα ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Νικολάου καὶ κατόπιν τοῦ γιοῦ του Κωνσταντίνου, τὸ Σύνταγμα τοῦ ὁποίου συνέχισε τὸ ἔργο τοῦ πατέρα του, ἀκολουθώντας τὶς συμβουλές του, ὅπως παρατηρεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἤδη τοῦ κειμένου²⁹.

Ἡ καλῶς ἐννοούμενη ἐλευθεριότητα καὶ ἡ «εὐποιΐα» συνδέονται στὸ Κεφάλαιο ΙΣΤ' τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔργου τοῦ Νικολάου *Περὶ Καθηκόντων*,³⁰ ἀναδεικνύοντας τὴν ἀνάγκη γιὰ μίαν ἐλευθερία, ὅπως τὴν ἐννοεῖ ὁ Ἀλέξανδρος, ἀλλὰ μὲ ἀναλυτικώτερη προσέγγιση στὸ θέμα. Εἶναι ἐνδιαφέρον πού ὁ Νικόλαος συνδυάζει τὴν χρῆση παραθεμάτων ἀπὸ τὶς Γραφεὲς καὶ ἀπὸ Ἀρχαίους Ἑλληνας φιλοσόφους καὶ δὲν ἀφήνει ἐκτὸς τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιχειρηματολογίας του τὴν θρησκευτικὴ πλευρά, εἰδικὰ στὴν ἠθικὴ κατὰ τὴν ἀπαρίθμηση τῶν ἐκάστοτε

29. Γιὰ τὸ κείμενο τοῦ συντάγματος στὴ γαλλικὴ ἐκδοχὴ του βλ. Constantin Maurocordato (1742), «Constitution faite par S.A.M. le Prince Constantin Maurocordato, Prince des deux Valachies & de la Moldavie, le 7 Février 1740. Portant Suppression de plusieurs Impositions onéreuses aux Habitans de la Valachie, & preferivant plusieurs Règles utiles au Gouvernement de cette Province», *Mercur de France* (Juillet 1742), σσ. 1506-1525. Γιὰ ἓναν πρῶτο σχολιασμὸ τοῦ κειμένου καὶ τὸν ἐντοπισμὸ τῶν πρωτοποριακῶν γιὰ τὴν ἐποχὴ ἄρθρων του βλ. N. Mavrelou, «Constantine Mavrocordatos' *Constitution* in *Mercur de France* (1742). Some preliminary observations on the French text», *Cogito*, vol. XIII, no 4 (Δεκέμβριος 2021), σσ. 86-102.

30. Νικολάου Μαυροκορδάτου/Nicolas Mavrocordatos, *Περὶ Καθηκόντων βίβλος/Traité des Devoirs*, texte établi, traduit et commenté par Lambros Kampéridis, ἐκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2014, σσ. 154-180.

καθηκόντων. Σημαντική θέση στη χορεία των ἀρετῶν καὶ καθηκόντων ἐπιφυλάσσει γιὰ τὴ δικαιοσύνη – καὶ δικαίως, γιατί, ὅπως παρατηρεῖ μὲ παραπομπές τόσο στὸν Πλάτωνα ὅσο καὶ στὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο, εἶναι ἡ «κορυφαιότητα τῶν ἀρετῶν»³¹. Τὸ σημαντικώτερο σημεῖο ὡστόσο, τὸ ὁποῖο θὰ φανεῖ ἀργότερα καὶ στὸ σύνταγμα τοῦ υἱοῦ τοῦ Κωνσταντίνου, εἶναι ὅτι οἱ νόμοι τοῦ κράτους τίθενται ὄχι μόνο πάνω ἀπὸ τοὺς «ἀρχομένους», ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν ἄρχοντα, διασφαλίζοντας ἔτσι τὴν ἐλευθερία γιὰ τοὺς πολῖτες, πάντοτε μὲ βάση τὴ δικαιοσύνη. Ἔτσι θὰ λέγαμε ὅτι τίθενται τὰ θεμέλια γιὰ ἓνα σύγχρονο κράτος, κατὰ τὰ πρότυπα ποὺ ἀργότερα θὰ ἐπικρατήσουν στὸν Διαφωτισμό, στὸ ὁποῖο ὁ ἄρχων δὲν ἐλέγχεται μόνο ἀπὸ τὴ θεία ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη (ἤτοι κοσμική) δικαιοσύνη, ποὺ τὸν συγκρατοῦν ἀπὸ παρεκκλίσεις, ὅπως φαίνεται καθαρὰ στὸ κεφάλαιο ΙΓ' τοῦ *Περὶ Καθηκόντων*³².

Ἀνοίκεια γιὰ τοὺς ἀναγνώστες εἶναι, ἐκ πρώτης ὄψεως, καὶ ἡ ἄποψη ποὺ διατυπώνει ὁ ἥρωας τοῦ Νικολάου στὰ *Φιλοθέου Πάρεργα* σχετικὰ μὲ τὴν ἐπίσημη στάση τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας πρὸς τοὺς Χριστιανούς πολῖτες της. Τονίζει ὅτι ἀπαγορεύεται ὁ προσηλυτισμὸς καὶ ὁποῖος Μουσουλμάνος γίνεαι Χριστιανὸς τιμωρεῖται μὲ θάνατο, ἀλλὰ οἱ Χριστιανοὶ ποὺ ἔχουν τὴ θρησκεία αὐτὴ ὡς πατρώα μποροῦν νὰ τὴν ἀσκοῦν («ἐξεῖναι τιμᾶν»)³³. Βέβαια, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ὄλο κείμενο, ἡ παραχώρηση αὐτὴ γίνεται ἐφ' ὅσον ἀσκεῖ κάποιος τὴ θρησκεία του σὲ καθορισμένους χώρους καὶ ὄχι προκαλώντας τοὺς πολῖτες ἄλλων θρησκευμάτων. Παράλληλα, ὡς ἀπόδειξη γιὰ τὴν εὐδαιμονία τῶν Χριστιανῶν εἶναι καὶ ὁ ἓνας ἐκ τῶν ἡρώων ποὺ εἶναι ἀξιωματοῦχος τῆς Πύλης, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας μας. Τὴν ἐχθρική ἐνίοτε στάση τοῦ Σουλτάνου ἀπέναντι σὲ ἄλλα θρησκευματα τὴν ἀποδίδει στὴ στάση τῶν Ἑβραίων καὶ Μουσουλμάνων ποὺ ἤλθαν ἀπὸ τὴν Ἰσπανία³⁴, ἀλλὰ καὶ στὸ πλησίασμα τῶν Ἰησοῦιτῶν μὲ τοὺς Ἀρμενίους³⁵, ποὺ ὀδήγησε στὰ γεγονότα τοῦ 1706-1707³⁶. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ πλέγμα τῶν

31. Ὁ.π., σσ. 108-110.

32. Ὁ.π., σσ. 110.

33. Ν. Μαυροκορδάτος *Φιλοθέου Πάρεργα*, ὁ.π., σ. 100.

34. Ὁ.π.

35. Ὁ.π., σ. 102.

36. Ὁ.π., σ. 221 (σημ. 56). Ἐνδέχεται στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ διαφαίνεται ἡ ἀντιπαλότητα

θρησκευτικῶν ἐλευθεριῶν, λόγω τῆς ποικιλίας τῶν θρησκευμάτων ἢ δογμάτων ἐντὸς τοῦ ἰδίου θρησκευματος, καθὼς καὶ ἡ καθαρὰ πολιτικὴ πλευρά του, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν δικαιωμάτων ποὺ διεκδικεῖ τὸ κάθε δόγμα, ἀφοῦ ἡ ἡγεσία του ἐλέγχει τοὺς πιστοὺς καὶ θρησκευτικὰ καὶ πολιτικά, ὡς ὑπεύθυνη τοῦ ἐκάστοτε «μιλέτ». Ὡστόσο, ἡ ἐπιλογή τοῦ Νικολάου νὰ ἡγηθεῖ ἐνὸς κράτους (Βλαχία), ποὺ δὲν εἶχε τόσα πολλὰ προβλήματα λόγω τῆς πλειοψηφίας τοῦ Ὁρθοδόξου Δόγματος, φαίνεται ὅτι τοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐλέγξει καλύτερα τὰ ὅποια σχετικὰ προβλήματα.

Ἡ γόνιμη συνεργασία καὶ τοῦ ἴδιου, ὅπως καὶ τοῦ πατέρα του, μετὰ Πατριαρχεῖα Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἱεροσολύμων τοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία ὄχι μόνο νὰ ὑπάρχει ἡρεμία στὸν θρησκευτικὸ τομέα, μετὰ μόνο πρόβλημα τῆ γειτνίαση μετὰ τὴν ὑπὸ Καθολικὴ ἐπιρροή (λόγω τῆς αὐστριακῆς διοίκησης) Τρανσυλβανία, ἀλλὰ καὶ νὰ συνεργασθεῖ μετὰ τὴν Ἐκκλησία σὲ τομεῖς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ὅπως τὴν παιδεία καὶ τὴν ἐξασφάλιση ὑποτροφιῶν γιὰ τὰ παιδιά ποὺ δὲν εἶχαν τὴν οἰκονομικὴ δυνατότητα, εἰδικὰ σὲ συνεργασία μετὰ τὸν Χρῦσανθο Νοταρᾶ καὶ τὴ βοήθεια τοῦ Δοσιθέου, Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἀποψη ποὺ διατυπώνει ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς στὸν πρόλογο ποὺ κάνει στὴν ἔκδοση τῶν *Φιλοθέου Παρέργων*, σὲ σχέση μετὰ τὰ ἐπιτεύγματα τῶν πρώτων Φαναριωτῶν, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι κατάφεραν: «νὰ βοηθήσουν στὴ διάδοση τῶν γνώσεων καὶ νὰ βελτιώσουν τὶς συνθήκες ζωῆς τῶν μὴ εὐνοούμενων κοινωνικῶν ομάδων».³⁷

Ἡ στάση τοῦ Νικολάου ἀπέναντι στοὺς ἀντιπάλους του ὑπῆρξε, κατὰ τὴ γνώμη μερικῶν, ἀρκετὰ αὐστηρή, ὅπως ὑποστηρίζεται γιὰ τὴν περίπτωση τοῦ Ἀνθίμου τοῦ Ἰβηρίτη³⁸, ἂν καὶ ἡ ἐποχὴ ἦταν δύσκολη καὶ ἐνίοτε οἱ κατηγορίες ἢ οἱ συμβουλὲς ἦσαν ἐπισηφαλεῖς ἢ καὶ ψευδεῖς ἐκατέρωθεν. Ὁ Ἀνθίμος Ἰβηρίτης εἶχε διαφωνήσει μετὰ τὴν πολιτικὴ τοῦ Νικολάου καί, συνεργαζόμενος μετὰ μερίδα τῶν βογιάρων, εἶχε ἐκλέξει

³⁷ Ὁρθοδόξων ἀπὸ τὴ μία καὶ Ἀρμενίων μετὰ Ἰησοῦτες ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ ὁποία θὰ ἐκδηλωθεῖ καὶ μία τριακονταετία ἀργότερα, στὸ μέσο τοῦ αἰῶνα, μετὰ τὴν ἀναζωπύρωση τῆς λεγόμενης ἔριδας τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐκείνη τὴν περίοδο ἀφοροῦσε Καθολικοὺς καὶ Ἀρμενίους.

³⁷ Ὁ.π., σ. 12.

³⁸ Βλ. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București 1994, σσ. 320-321.

ἄλλον ἡγεμόνα, τὸν Μπρεζοϊάνου (Brezoianu), ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ Antonmaria Del Chiaro³⁹. Ἡ κατηγορία ποὺ βαρύνει τὸν Νικόλαο βασίζεται σὲ μαρτυρία τοῦ ὀρκισμένου ἐχθροῦ του Μητροφάνη Γρηγορά⁴⁰ καὶ στὴν πάντοτε ἐχθρική πρὸς τοὺς Μαυροκορδάτους ἱστορική ἀφήγηση τοῦ Del Chiaro⁴¹. Οἱ κατηγορίες αὐτὲς ἐνίοτε χρησιμοποιοῦνται, ὅπως εἶναι ἐμφανές, γιὰ νὰ ἀποτιμήσουν ἐν γένει ἀρνητικὰ τὸ ὅλο ἔργο τῶν Μαυροκορδάτων ἀρκετοὶ –ξένοι κυρίως– ἐρευνητές. Ἡ δίνη τῶν ἐξελιξέων ἀνάμεσα στοὺς πολιτικούς, κυρίως στὶς μεγάλες ἀρχοντικὲς οἰκογένειες, ἐνέπλεκε στὰ γεγονότα καὶ πρόσωπα ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Ὅπως εἶδαμε καὶ μὲ τὸν Ἀλέξανδρο, ἔτσι καὶ στὴν ἐποχὴ τοῦ Νικολάου συμβαίνει αὐτὸ ποὺ συνέβαινε ἤδη ἀπὸ τὰ ὑστεροβυζαντινὰ χρόνια. Τὸ δίλημμα ἦταν: συνεργασία μὲ τὴ χριστιανική, ἀλλὰ Καθολικοῦ Δόγματος, Δύση ἢ μουσουλμανικὸς ζυγός; Ἡ ἀπόφαση ἦταν πάντοτε δύσκολη καὶ οἱ Καθολικοὶ ἢ Δυτικοί (ἢ καὶ οἱ δύο) πάντοτε εὐρίσκοντο σὲ θέση ἀνωτερότητας ἔναντι τῶν Ὀρθοδόξων.

Ὡστόσο, οἱ δύο Μαυροκορδάτοι, τὴ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα τῶν ὁποίων ἐδῶ παρουσιάζουμε, εἶχαν μία ξεκάθαρη ἄποψη ποὺ ἀφοροῦσε κυρίως σὲ ἐπαφὴ πολιτισμική ἢ πνευματική μὲ τὴ Δύση, ὅπως γιὰ παράδειγμα οἱ ἐπαφὲς ποὺ εἶχε ὁ Νικόλαος μὲ λογίους (μερικοὶ ἐκ τῶν ὁποίων καὶ ἱερωμένοι) ὅπως ὁ Ἀββᾶς Bignon, ὁ λόγιος J. Le Clerc καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Canterbury W. Wake. Ὡστόσο, ἦταν καὶ σταθεροὶ στὴν ἐπιλογὴ τους νὰ μείνουν πολῖτες ἐνὸς κράτους τῆς Ἀνατολῆς, ποὺ τοὺς ἔδινε τὴν εὐκαιρία νὰ ἀνελιχθοῦν στὴν ἐξουσία καὶ νὰ ἀναχαιτίσουν τὴ διείσδυση (πολιτική, ἐμπορική/οἰκονομική καὶ θρησκευτική) τῶν Δυτικῶν (κυρίως Καθολικῶν) στὴν καθ' ἡμᾶς ἐλληνόφωνη Ἀνατολή. Δὲν εἶχε ἀκόμη ἔλθει ὁ καιρὸς τῶν ἐθνικῶν διεκδικήσεων, ὅπως αὐτὲς θὰ ἐμφανισθοῦν στὸ προσκείμε μετὰ τὸ μέσο τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ κυρίως στὸ τέλος του. Ὁ μόνος μὴ πολιτικὸς θεσμός, μὲ τὸν ὁποῖο εἶχαν πολὺ καλὴ συνεργασία, ἦταν ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία σὲ ἀνώτερο ἐπίπεδο, τὰ Πατριαρχεῖα δηλαδὴ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἱεροσολύμων.

39. Ant. Del Chiaro, *Storia delle moderne rivoluzioni de la Valachia*, A. Bortoli, Venezia 1718, σσ. 212-214.

40. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, ὁ.π., σ. 321.

41. Ant. Del Chiaro, *Storia delle moderne rivoluzioni de la Valachia*, ὁ.π., σσ. 212-214.

Οί ἐπιθέσεις ἀπὸ ἄλλους Ἕλληνες ἦσαν ἐνίοτε πολὺ σφοδρῆς καὶ τὰ κίνητρα τῶν ἐπιτιθεμένων ἐνίοτε ἰδιοτελεῖ, ὅπως συνέβη σίγουρα μὲ τὴν περίπτωσιν τῆς ἀπόπειρας δολοφονίας τοῦ Νικολάου ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Σκένδο, ὁ ὁποῖος ἦταν ἐπὶ χρόνια στὴν ὑπηρεσία τοῦ Αὐστριακοῦ βασιλιᾶ καὶ –κατὰ πᾶσα πιθανότητα– πράκτοράς του. Ἦλθε στὸ Βουκουρέστι καὶ ἐκδιώχθηκε μὲ τὴν κατηγορία ὅτι ἀποπειράθηκε νὰ δολοφονήσει τὸν Βοεβόδα. Κατέφυγε στὴ Γερμανία καὶ συνέγραψε ἕναν λιβέλλο⁴², μὲσω τοῦ ὁποῖου προσπαθεῖ μὲ κάθε ἐπιχείρημα νὰ δυσφημίσει τὸν Νικόλαο, στὰ περισσότερα σημεῖα μὲ ὑπερβολικὰ κραυγαλέο τρόπο καὶ μὲ ἐμφανῶς ψευδῆ στοιχεῖα.

Ἡ συγκρουσιακὴ σχέση τοῦ Σκένδου μὲ τὸν Νικόλαο ἔχει φυσικὰ μίαν πτυχὴ προσωπικῆ, δεδομένου ὅτι (κατὰ τὸν πρῶτο) ὁ Βοεβόδας βασάνισε τὸν θεῖο του Ἰωάννη Ἀβράμιο. Ὡστόσο δὲν εἶναι σίγουρο αὐτό, ἀλλὰ, ἀκόμη καὶ ἂν ἦταν ἐν μέρει σωστό, ἡ συναισθηματικὴ ἐμπλοκὴ λόγῳ συγγενείας δὲν δικαιολογεῖ ἕνα τόσο καλὰ ὀργανωμένο σχέδιο δολοφονίας καὶ κατόπιν μίαν σχεδὸν κινηματογραφικὴν φυγῆ. Ἡ ἀναφορὰ ἐντὸς τοῦ λιβέλλου⁴³ γιὰ τὴν ἀπόπειρα δολοφονίας μὲ κανθαριδίνην σὲ σοκολάτες εἶναι κάτι ποὺ φαίνεται σήμερα εὐφάνταστο, ἀλλὰ τότε ἦταν πολὺ συνηθισμένη ἡ χρῆσις αὐτοῦ τοῦ ἀφροδισιακοῦ ποὺ σὲ ἀνάλογη δόσῃ γινόταν ἀποτελεσματικὸ δηλητήριον, διότι ἐπέφερε καρδιακὸ ἐπεισόδιον. Παράλληλα, ὁ Σκένδος, ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ λιβέλλου, ἔχει φροντίσει νὰ κατηγορήσῃ τὸν Μαυροκορδάτο ὅτι αὐτὸς δολοφόνησε μὲ δηλητήριον τὸν ἀδελφὸν του⁴⁴.

Ἡ χρῆσις ψευδωνύμου Conrad du Schebhen ἀπὸ τὸν Σκένδο φαίνεται ἐξ ἀρχῆς προσχηματικὴ. Εἶναι ἀπορίας ἄξιον ποὺ πολλοὶ ἱστορικοί, ἐνῶ ξέρουν ποιὸς κρύβεται πίσω ἀπὸ τὸ ψευδώνυμον⁴⁵ καὶ ἐνίοτε ἐπαινοῦν

42. M. Schendos-Vanderbech, *Empirica illustris per septem nobilissima euporista familiaria remedia ad totidem grauissimos et frequentiores morbos profligandos. Addita authoris apologia adversus Mavrocordati sycophantias par le docteur Conrade du Schebhen. Editio altera, prototypo Londinensi, longe elegantior et emendatior*, Mertz et Mayer, Augsburg 1723.

43. Ὁ.π., σσ. 27-28.

44. Ὁ.π., σ. 6.

45. Βλ. π.χ. τὸ γνωστὸ ἔργον τοῦ J. G. Schelhorn, *Amoenitates literariae, quibus varia observationes, scripta item quaedam anecdotae et rariora opuscula exhibentur, tomus II*, Apud P. Bartholomaei, Francoforti & Lipsiae 1725, ὅπου τὸ κείμενον τοῦ Σκένδου κατατάσσεται στὴν κατηγορίαν «Libri ab ipsis autoribus vel editoribus suppressi» [=Βιβλία ποὺ τυπώθηκαν ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς συγγραφεῖς ἢ ἐκδότες] καὶ τοῦ ἀφιερῶναι περίπου δύο

τὸν Νικόλαο, συνάμα τὸν φέγουν ἐπικαλούμενοι τὸν ψευδώνυμο λίβελλο, παραβλέποντας τὴν παραμορφωτικὴ τάση τοῦ συγκεκριμένου εἴδους λόγου. Ὡστόσο, μὲ βάση καὶ τὶς ἐνδείξεις ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο, ὅπως ἔχουμε ἤδη παρατηρήσει ἄλλοῦ⁴⁶, ἀναδεικνύεται ἡ καθαρὰ πολιτικὴ πλευρὰ τῆς ὑπόθεσης μὲ διεθνεῖς διαστάσεις καὶ ἡ συνεργασία του μὲ τοὺς Αὐστριακοὺς γιὰ ἐπέμβαση στὴ Μολδοβλαχία, ποὺ ἐποφθαλμιούσαν⁴⁷. Τὸ μόνον τοῦ ἐμπόδιου ἦταν ἐξ ἀρχῆς ὁ Μαυροκορδάτος καὶ γι' αὐτὸ τὸν φυλάκισαν γιὰ μίαν διετία (1716-17), ἐνῶ μετὰ ἀπὸ τὴ Συνθήκη τοῦ Passarowitz φάνηκε νὰ χάνουν κάθε ἐλπίδα γιὰ προσάρτηση τῆς Βλαχίας. Ὁ Σκένδος ὑπῆρξε γιαντρός τοῦ Αὐστριακοῦ στρατοῦ κατὰ τὶς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἦταν πολὺ κοντὰ στὸν βασιλιά, προσφέροντας πολὺτιμες ἰατρικὲς ὑπηρεσίες⁴⁸. Γι' αὐτὸ ἴσως τοῦ δόθηκε καὶ τὸ ἐπώνυμο Vanderbech. Ἐπιπλέον, στὸν λίβελλό του ὁ Σκένδος ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος τοῦ ἔχει κλέψει τὸ χειρόγραφο ἐνὸς ἔργου μὲ τίτλο: *Lexicon Universale Criticum*. Ἐδῶ ὁ ψευδωνυμοῦχος μᾶς φαίνεται νὰ δηλώνει ὅτι ἔχει γράψει καὶ ἔργο ποὺ δὲν ὑπάρχει πουθενά, ὁπότε τὸ πλέγμα τῶν ψευμάτων μεγαλώνει⁴⁹.

Στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο, ἡ καθαρὰ δυτικόφιλη, στὴν περίπτωσή μας φιλοαυστριακὴ, στάση του συνδυάζεται μὲ τὸν καιροσκοπικὸ

σελίδες (σσ. 385-387), παρατηρώντας ὡστόσο τὴν τάση ὑπερβολῆς ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἐπιθετικὴ του στάση καὶ ἀπέναντι στοὺς J. Le Clerc, St. Bergler (σ. 386).

46. Βλ. Ν. Μαυρέλος, «Μιχαὴλ Σκένδος – Νικόλαος Μαυροκορδάτος: οἱ ἀντίπαλοι καὶ ἡ διακίνηση κειμένων, λογίων καὶ ἰδεῶν στὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα», *Καθέδρα* 3 (No 1-2) 2018, σσ. 238-239.

47. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἐπιθετικότητα τῶν αὐστριακῶν καὶ φιλοαυστριακῶν πηγῶν γιὰ τὸν Νικόλαο (καὶ ὄχι μόνον). Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε τὴ φράση «Νέρων τῆς Βλαχίας», ποὺ χρησιμοποιεῖ γιὰ τὸν Βοεβόδα ὁ Αὐστριακὸς διπλωμάτης Ignaz Stephan Raicevich στὸ ἔργο του: *Osservazioni Storiche Naturali, E Politiche Intorno La Valachia, E Moldavia* (Gaetano Raimondi, Napoli 1788, σ. 21).

48. Γιὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα βλ. π.χ. P. Cernovodeanu – N. Vătămănu, «Un médecin princier moins connu de la période phanariote: Michel Schendos van der Bech (1691-1736)», *Balkan Studies* 18, 1 (1977), σσ. 13-30.

49. Εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικὸ πὼς ὁ Σκένδος ἀναφέρεται στὰ ἔργα τοῦ πατέρα του ὡς νὰ ἦταν τὰ δικά του ἢ ὡς νὰ τὰ εἶχε κλέψει ὅπως αὐτὰ τοῦ ἴδιου καὶ τοῦ Καντεμιρ ἢ ἄλλων (σσ. 15-18· πρβλ. Ν. Μαυρέλος, «Μιχαὴλ Σκένδος – Νικόλαος Μαυροκορδάτος...», ὁ.π., σ. 243). Τὸ γεγονός αὐτὸ δείχνει τὴν ἐπίσης ψευδῆ (ἢ σκοπίμως παραποιημένη) εἰκόνα ποὺ δίνει ὁ Σκένδος γιὰ τὸν λόγιό Νικόλαο.

χαρακτῆρα τοῦ ἀτόμου. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ δὲν διστάζει νὰ κατηγορήσει συλλήβδην τοὺς Ἑλληνας⁵⁰ ποὺ ἐπιμένουν νὰ ζοῦν στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, ἀντιστεκόμενοι στὸν δυτικὸ παράγοντα, γιὰ λόγους εἴτε θρησκευτικούς εἴτε πολιτικούς καὶ πολιτισμικούς. Ὁ Σκένδος παρουσιάζει ὡς βαρβαρικά τέρατα ὅλους τοὺς Ἀνατολίτες, μὲ ἀποκορύφωμα τὸν Νικόλαο⁵¹. Πρόκειται γιὰ ἄποψη ποὺ εἶχαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ἑλληνας τῆς Δύσεως καὶ εἰδικὰ οἱ Καθολικοί, ἐνῶ, κατὰ τὴν ἄποψη τοῦ Stourdza, καὶ ἄρκετοὶ Ρουμάνοι, ποὺ ἀδίκως ταυτίζουν τοὺς Ρωμιούς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας μὲ τοὺς Τούρκους⁵².

Ἐν ὀλίγοις, ἡ ψευδωνυμία εἶναι προσχηματικὴ καὶ κυρίως προβάλλει τὸ δίπολο (βαρβαρικὴ) Ἀνατολή-(πολιτισμένη) Δύση, τὸ ὁποῖο προβάλλουν συνεχῶς πολλοὶ Δυτικοί. Τὸ εἰσαγωγικὸ του κείμενο εἶναι μία «Ἀπολογία» Δυτικοῦ μάρτυρα (τοῦ δῆθεν Ἄγγλου Conrad du Schebhen) γιὰ ἓναν ἀνατολικῆς καταγωγῆς Δυτικοευρωπαῖο μὲ ἐπίκτητο γερμανοαυστριακὸ ἐπώνυμο. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἀναφορὰ στὸ ἔργο τοῦ Σκένδου ἀπὸ ἄρκετοὺς ἱστορικούς ποὺ κρίνουν ἀρνητικὰ τὸν Νικόλαο σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς, ἐνῶ γνωρίζουν ὅτι πρόκειται περὶ λιβέλλου καὶ ὅτι σὲ αὐτὸ τὸ εἶδος οἱ πληροφορίες εἶναι ἐνίοτε λίαν ἐπισφαλεῖς, ἀλλὰ καὶ ὅτι ὁ Σκένδος ὑπῆρξε ἀμφιβόλου ἠθικῆς προσωπικότητα. Γιὰ παράδειγμα, ὁ Raichevich ὀνομάζει τὸν Νικόλαο «Νέρωνα», ὅπως προαναφέρθηκε, ἐνῶ τὸν ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Kogalnitchan⁵³, ποὺ ἐπαναλαμβάνει τὶς παρατηρήσεις του. Ἀναλόγως, ἀλλὰ σὲ ἄλλους τόνους, ἐπικριτικὸς γιὰ τὸν Βοεβόδα εἶναι καὶ ὁ Del Chiaro⁵⁴, ποὺ κάνει παρόμοιες ἀρνητικὲς παρατηρήσεις. Εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικὸ τῆς ἐπίδρασης τοῦ λιβελλογραφήματος τὸ ὅτι δύο ἐπιφανεῖς ἱστορικοί, ὁ Recke (ποὺ ἀναφέρει τὴν πληροφορία γιὰ

50. Ἡ ἀναφορὰ καὶ στοὺς Ἑλληνας ποὺ κατοικοῦν στίς «ἡμιβάρβαρες», ὅπως τὶς ἀποκαλεῖ, περιοχὲς γίνεται στὴν ἀρχὴ τοῦ λιβέλλου (σ. 6), ἀλλὰ καὶ στὴν πρώτη σελίδα τοῦ κυρίως (ιατρικοῦ) κειμένου, ποὺ ἔτσι κι ἄλλιως ὑπογράφει ὁ ἴδιος (σσ. 33-34).

51. M. Schendos-Vanderbech, *Empirica illustris...*, ὁ.π., σ. 23.

52. Βλ. Al. Stourdza, *L'Europe orientale et le rôle historique des Maurocordato, 1660-1830*, Plon, Paris 1913, σ. 79.

53. M. De Kogalnitchan, *Histoire de la Dacie: des Valaques transdanubiens et de la Valachie*, ed. B. Behr, Berlin 1854, σ. 375.

54. Ant. del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni...*, ὁ.π., σσ. 204-209.

τὴν δῆθεν κλοπὴ τοῦ ἀνούπαρκτου *Lexicon Universale*) καὶ ὁ Richter, ἀναφέρουν τὸν λίβελλο⁵⁵.

Γιὰ νὰ ἐξέλθει ἀπὸ τὴ δεινὴ αὐτὴ θέση, στὴν ὁποία βρέθηκε ὁ Σκένδος, τὸν βοήθησε αὐτὴ ἡ ἐπιθετικότητά του πρὸς τὸν Μαυροκορδάτο, ἐπειδὴ τοῦ ἄνοιξε τὶς πόρτες γιὰ τὴ Ρωσία, ὅπου ἐκείνη τὴν ἐποχὴ μένει ἄλλος ἓνας ὀρκισμένος ἐχθρὸς του Βοεβόδα, ὁ Δημήτριος Καντεμίρ, πρῶν ἡγεμόνας τῆς Μολδαβίας. Μὲ τὴ βοήθειά του, ὁ Μιχαὴλ Σκένδος ὄχι μόνον θὰ βρεῖ δουλειά, ἀλλὰ ἡ θέση του θὰ εἶναι στὸ μεγάλο αὐτοκρατορικὸ νοσοκομεῖο. Παράλληλα, ἐκμεταλλεύεται τὴ γνωριμία του μὲ τὸν Καντεμίρ γιὰ νὰ εἰσέλθει στὴν Ἀκαδημία τοῦ Βερολίνου, τὰ μέλη τῆς ὁποίας ἀπογοητεύει μὲ ἀκόμη μία ἀπάτη ἢ ἔστω ὑπόσχεση ποὺ δὲν κράτησε⁵⁶.

Κατόπιν ὅλων τῶν παραπάνω, εἶναι ἐμφανὲς ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας ἢ τῆς ἐλληνικότητας (καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀλλὰ καὶ σὲ ἐκείνη τοῦ Νικολάου) εἶναι ἓνα πολὺ λεπτὸ θέμα καὶ πάντοτε πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται μὲ προσοχή. Τὸ πιὸ σημαντικὸ εἶναι νὰ κρίνει ὁ ἱστορικὸς τὶς πηγὲς καὶ τὴν ὀπτικὴ ὑπὸ τὴν ὁποία γράφει ὁ κάθε συγγραφέας καὶ τὸ εἶδος τοῦ κειμένου (ἱστορία, λιβελλογράφημα, ἡμερολόγιο, ἐπιστολὴ κ.λπ.). Εἶναι περισσότερο Ἑλληνας ἢ ἑραστής τῆς ἐλευθερίας ὁ Σκένδος, ποὺ κατηγορεῖ ὅλους συλλήβδην τοὺς Ρωμιούς καὶ κάνει τόσες δολοπλοκίες ἀπὸ ὅπου περνάει, ἢ ὁ Νικόλαος, ὅσο σκληρὸς κι ἂν ἦταν μὲ ὄσους ἤθελαν νὰ τοῦ ἀφαιρέσουν τὸ ἀξίωμα; Ἡ ἱστορία εἶναι παλαιότερη ἀλλὰ σχετιζόμενη μὲ τὴν ἱστορία τῆς πατρίδας τῶν Μαυροκορδάτων, τὴ Χίο. Ὑπῆρχε περισσότερη οἰκονομικὴ, ἰδεολογικὴ, ἢ θρησκευτικὴ ἐλευθερία ἐπὶ Γενουατῶν (μὲ τὴ Μαόνα νὰ κυριαρχεῖ) ἢ ἐπὶ τῆς Ὄθωμανικῆς κυριαρχίας; Ἐν τέλει, στὸν ἀρχόμενον 18ο αἰῶνα, ἡ

55. Βλ. ἀντίστοιχα J. Friedr. Von Recke, *Allgemeines schriftsteller- und gelehrten-lexikon der provinzen Livland, Esthland und Kurland*, vol. 4 (S-Z), J.-Fr. Steffenhagen und Sohn, Mitau 1832, σ. 51 καὶ Wilh. M. Von Richter, *Geschichte der Medicin in Russland*, Μέρος III, ed. Wsewolojsky, Moskwa 1817, σ. 175. Ὁ πρῶτος παραπέμπει στὸν δεύτερο, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ σειρά του ὡς βιβλιογραφία χρησιμοποιεῖ μόνον τὰ γραπτὰ τοῦ Σκένδου καὶ ἐλάχιστα τὰ πρακτικὰ τῆς Ρωσικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν μόνον γιὰ ἐπιστημονικὲς πληροφορίες.

56. Βλ. σχετικὰ P. Cernovodeanu – N. Vătămanu, «Un médecin princier moins connu de la période phanariote : Michel Schendos van der Bech (1691-env.1736)», *Balkan Studies* 18, 1 (1977), σσ. 26-30.

ταυτότητα του Έλληνα, πού τονίζεται από τους Μαυροκορδάτους με κάθε ευκαιρία και αφορά το πολιτισμικό και γλωσσικό κυρίως πεδίο, δὲν συναντᾶ εκείνη του Ρωμιού Ὁρθοδόξου ἐντὸς τῆς πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς ζωῆς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, χωρὶς νὰ ὑπάρχει σύγκρουση;

Τὰ ἐρωτηματικά εἶναι πολλὰ ἀλλὰ οἱ ἀπαντήσεις πολὺ ἀπλές. Ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια (εἰδικὰ αὐτή) πρέπει νὰ ἀνιχνεύεται μὲ βάση κάποιες προϋποθέσεις καὶ ἐπίγνωση τῆς ὀπτικῆς τῶν πηγῶν πού χρησιμοποιοῦμε. Εἰδικὰ ἂν εἶναι ἔργα λογοτεχνικά ἢ λιβελλογραφήματα, ἢ ἔργα ἱστορικά ἀπὸ ἀνθρώπους μὲ συγκεκριμένες πολιτικὲς σκοπιμότητες, χρειάζεται ἰδιαίτερη προσοχή. Σίγουρα δὲν μποροῦμε νὰ ἀποφανθοῦμε γιὰ τὸ ἂν ὡς χριστιανὸς ἔχει δίκιο ὁ Ἀλλάτιος ἢ ὁ Κορέσιος στὴ μεταξὺ τους διαμάχη⁵⁷, ἀπὸ τοὺς κατὰ μισὸ αἰῶνα παλαιότερους, ἢ ἂν εἶναι περισσότερο ἢ λιγώτερο πολιτισμένοι ὁ Σκένδος καὶ ὁ Καντεμίρ ἢ ὁ Νικόλαος. Ἀπλῶς, ὁ Ἀλλάτιος εἶναι Καθολικὸς καὶ ὁ Κορέσιος Ὁρθόδοξος, ὅποτε ἡ διαμάχη τους γίνεται ὑπὸ τὴν ὀπτικὴ ἐκάστου δόγματος. Ἐξίσου ἀπλά, πρέπει νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Σκένδος εἶναι περισσότερο δυτικόφιλος (ἀλλὰ καὶ τυχοδιώκτης), ἐνῶ ὁ Καντεμίρ στρέφεται πρὸς τὴ Ρωσία, ἐπειδὴ χάνει τὸ ὁμολογουμένως δύσκολο καὶ ἐνίοτε ἀδυσώπητο παιχνίδι ἐξουσίας ἐντὸς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας· γι' αὐτὸ καὶ ἀναγκάζεται νὰ φύγει, ὅταν ὁ Σουλτάνος ἀνακάλυψε ὅτι συνωμοτεῖ. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι ὁ Καντεμίρ ἦταν ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν εὐνοούμενος τοῦ Σουλτάνου, κάτι γιὰ τὸ ὁποῖο ἀργότερα θὰ κατηγορήσει τὸν Νικόλαο.

Στὴν ἀρχὴ τοῦ 18ου αἰ., ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας ἀκόμη δὲν εἶχε ἀποκτήσει στὴν Ἀνατολὴ τὴν ἔννοια πού ἔχει (ἐν μέρει) στὴ Δύση, ἂν καὶ στὴ Γαλλία ὡς τὸ 1715 μεσουρανεῖ ὁ Βασιλιάς Ἡλιος (Λουδοβίκος 14ος) καὶ στὴν Αὐστρία ὁ Λεοπόλδος I (ὡς τὸ 1705), μὲ τὸν Καθολικισμό νὰ κυριαρχεῖ. Ἡ μεταβατικὴ αὐτὴ περίοδος δὲν ἔχει πολλοὺς ριζοσπάστες, ὅπως ὁ P. Bayle καὶ ὁ B. Spinoza στίς

57. Γιὰ τὴ διαμάχη τῶν δύο βλ. ἐνδεικτικὰ N. Mavrelou, "Latinitas Graecorum: Latin language used by Greeks and Greek identity in 17th-18th century texts", στί: V. Vaiopoulos – I. Deligiannis – V. Pappas (eds.), *Latin in Byzantium III: Post-Byzantine Latinitas. Latin in post-Byzantine Scholarship (15th to 19th centuries)*, Corpus Christianorum Lingua Patrum 12B, Brepols Publishers, Turnhout 2020, σσ. 347-350.

Κάτω Χώρες και αργότερα ο D. Diderot στη Γαλλία. Ωστόσο οι Μαυροκορδάτοι, ως όπαδοι της πεφωτισμένης δεσποτείας, προβάλλουν την ανάγκη να υπάρχει ευρύτερη οικονομική και πνευματική ανόρθωση του πληθυσμού, κάτι που σημαίνει και σχετικές ελευθερίες. Μάλιστα, ο Κωνσταντίνος Μαυροκορδάτος θα το καταφέρει αυτό εν μέρει με το Σύνταγμά του, όπως προαναφέρθηκε. Η αρμονία που επιτυγχάνει ο Νικόλαος και κατόπιν ο Κωνσταντίνος αφορούν τις καλές σχέσεις τόσο με τον Σουλτάνο όσο και με τα Πατριαρχεία Κωνσταντινουπόλεως και Ίεροσολύμων, αλλά και με τον λαό της Βλαχίας. Με τους Βογιάρους ο Νικόλαος αντιμετωπίζει αρχικά πολλά προβλήματα, αλλά κατόπιν παίρνει με το μέρος του πολλούς, ώστε ο διάδοχός του Κωνσταντίνος να καταφέρει ακόμη καλύτερες σχέσεις με αυτούς, ή όποια αποτυπώνεται στο προαναφερθέν Σύνταγμα, το οποίο όμως δίνει και ελαφρύνσεις για τα κατώτερα στρώματα. Η παρακαταθήκη του Άλεξάνδρου για τη συνταγή των λίγων λόγων και πολλών έργων, που είδαμε, μένει στον γιο και τον έγγονό του, μαζί με τη στιβαρή στάση προς τους έχθρους τους, που δεν ήταν μόνο ο Σουλτάνος και οι αξιωματούχοι του, μα οι Δυτικοί, οι υπόλοιποι Φαναριώτες, αλλά και η ντόπια άριστοκρατία της Βλαχίας ή της Μολδαβίας. Η άρνηση των Μαυροκορδάτων να κατευθυνθούν προς τη Δύση, όπως έκαναν άλλες οικογένειες (ειδικά από τη Χίο), και να ζήσουν μακριά από τον τόπο τους, έχει θεωρηθεί ως δείγμα βαρβαρότητας ή ακόμη και έκτουρκισμού, όπως τους κατηγορεί ο Σκένδος.

Αν και η ελευθερία και η αρμονία στη ζωή ήταν δύσκολο να κατακτηθούν εκείνη την εποχή, οι τρεις πρώτοι Μαυροκορδάτοι κατάφεραν να φέρουν μία νέα εποχή στην καθ' ημάς Ανατολή, εκείνη της Πρώιμης Νεωτερικότητας, αλλά και με πολλά στοιχεία αυτού που για τη Δυτική Ευρώπη θα ονομασθεί Πρώιμος Διαφωτισμός στον άρχόμενο 18ο αιώνα. Όσο κι αν κάποιος αρνούνται ότι μπορεί να έχουμε κάτι τέτοιο στα καθ' ημάς, οι φιλοσοφικές, πολιτικές και κοινωνικές ιδέες, τις οποίες πρεσβεύουν και οι δύο έξ αὐτῶν εφαρμόζουν ως ήγεμόνες, είναι χαρακτηριστικές αναλόγων ιδεῶν που υπάρχουν και στη Δύση την ίδια εποχή, χωρίς ωστόσο να υπάρχει σύγκρουση με την Ἐκκλησία ἢ με τὸ Ὄθωμανικὸ κράτος, παρ' ὅλο πὸν με τὸ τελευταῖο οἱ περισσότεροι θὰ περίμεναν νὰ εἶναι διαφορετικὰ τὰ πράγματα. Ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι

ὁ Νικόλαος καὶ ὁ Κωνσταντῖνος, εἰδικὰ γιὰ τὴν περιοχὴ ὅπου ζοῦν, δροῦν πρωτοποριακὰ καὶ μὲ ἀρκετὴ ἐλευθερία στὴν πολιτικὴ σφαῖρα, πείθοντας τὸν ἐκάστοτε Σουλτάνο ὅτι πράττουν ὀρθά. Παράλληλα, ἀν καὶ ἐπιλέγουν νὰ μὴν ἀσχολοῦνται τόσο μὲ θρησκευτικὰ ζητήματα, ἡ σχέση τους μὲ τὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία εἶναι τόσο καλή, ὥστε νὰ συνεργασθοῦν σὲ τομεῖς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς εὐεργετώντας τοὺς πολίτες.

SUMMARY

Alexander Mavrocordatos, the “Exaporit”, and his son Nikolaos between East and West: The cultural identity and the concept of freedom in their time and work

By Nikolaos Mavrelos, *Prof.
Democritus University of Thrace*

The present paper focuses on the issues of freedom and identity concerning the life and works of two important politicians and scholars of the Early Greek Enlightenment, namely Alexander Mavrocordatos (1641-1709), the so called “Exaporit”, and his son Nikolaos (1680-1730). They were Greeks who chose not only to remain within the borders of the Ottoman Empire, but also to be high officers of the state. By studying their life and works, we can conclude that they were gifted with excellent skills within the frame of the responsibilities their offices demanded (Grand Drogman, Exaporit and Voevod), capable of coping with foreign officers and rulers, they were educated philosophers and writers and very brilliant in translation (they used at least six languages each). Their choices were similar to those Phanariots who chose to live in the Ottoman Empire: they knew how to have their way of coping with the Sultan (although with high risks), they had excellent relations with the Church (mainly the Patriarchates), but also with the Greek (Romioi) merchants and ship owners. Although accused by many Westerners, or

Greeks who lived in Western Europe, of being “barbarians” or “Turks”, they went on working (with relative freedom) for a better future for themselves and their compatriots (or people/millets of the same dogma), having at the same time excellent relations with thinkers and scholars from the European “Republic of Letters”. Alexander was, among other sectors, an eminent translator and negotiator of the famous Karlowitz Treaty, a doctor-philosopher and an excellent historian, whose ideas were in accord with the Early Modern ideas in Europe during the famous Battle between Ancients and Moderns. Nikolaos was an eminent translator as well, an excellent writer who was estimated by many European scholars, but also a ruler. Despite the accusations he had from his enemies (such as Schendos and Cantemir), he managed to reform the state he ruled, and prepared his son Constantine to go on with his ideas on freedom and make a Constitution for Wallachia and Moldova, which was progressive within the frame of the Early Enlightenment, given the fact that it was made by a ruler who recognized its superiority over his own power.